

letnik XIII
številka

4

**jezik
in
slovstvo**

1968

Jezik in slovstvo

Letnik XIII. številka 4

Ljubljana, april 1968

Časopis izhaja od januarja do decembra (osem števil)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Franc Zadavec, Janez Sivec

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

<i>Emil Štampar</i> Slovenski in hrvatski književni stiki	101
<i>Janez Rotar</i> Naklonska nikalnica ob pogojniku	112
<i>Helga Glušič</i> Proza Cirila Kosmača	115
<i>Matej Rode</i> Nepravi premi govor	120
<i>Jože Toporišič</i> Misel o našem slovenskem jeziku	124

Zapiski, ocene in poročila

<i>Vilko Novak</i> Avgust dr. Pavel	127
<i>L. Legiša</i> Še ena Veronika Deseniška	130
<i>Berta Golob</i> O jezikovni vzgoji	131
<i>Marko Kranjec</i> Viktor Kudělka: Slovník slovinských spisovatelů s nástinem hlavních vývojových etap slovinské literatury	132

SLOVENSKI IN HRVATSKI KNJIŽEVNI STIKI

Slovenci in Hrvati živijo dolga stoletja drug ob drugem na področju srednje in južne Evrope. Zgodovina obeh malih narodov je bila zelo težka, polna trpljenja, kriz in bojev, vidimo pa tudi težnjo, da bi oba naroda obdržala in ohranila svojo samobitnost med evropskimi narodi in prispevala svoj delež v razvoju človeštva. Toda ogrožali so ju sosednji narodi. Po svetlejših časih v Samovi državi so Slovenci morali priznati oblast Avarov, Bavarcev, Frankov, Bolgarov, Čehov, Avstrijcev in Francozov; nad Hrvati pa so po samostojni hrvatski srednjeveški državi kljub nekaterim oznakam državnosti imeli oblast Avari in Franki, Bizanc, Madžari, Avstrija; nad posameznimi pokrajinami tudi Benečani in Francozi, dokler ni l. 1918 propadla Avstro-Ogrska in bila ustanovljena država južnih Slovanov.

V teh časih, ko so Slovincem in Hrvatom grozili germanizacija, madžarizacija in poturčenje, sta se oba tlačena naroda večkrat srečala na enotni fronti v boju proti skupnim sovražnikom ali iskala skupno besedo v reševanju različnih vprašanj. Hrvati in Slovenci so se dolgo borili za svobodo pod vodstvom Ljudovita Posavskega proti Frankom. Z ramo ob rami so zmagali v 16. st. v znanem boju pri Sisku. (Na podlagi te skupne akcije je nastal članek Simona Rutarja *Nekaj o bojnem bratstvu Slovencev in Hrvatov v Spomen-cvijeću iz hrvatskih i slovenskih dubrava* (1900).)

Hrvatski in slovenski kmetje so organizirali (1573) pod vodstvom Matije Gubca upor proti fevdalcem in tlačanstvu, ki pa se je tragično končal. Zrinjsko-frankopanski zaroti proti avstrijski oblasti so pomagali tudi nekateri fevdalci na Slovenskem. V 19. in 20. st. je prišlo do večjega približevanja obeh narodov. Južna Hrvatska je bila v začetku 19. st. v državni skupnosti s Slovenijo; te tako imenovane Ilirske province so imele središče v Ljubljani. Od srede 19. st. pri obeh narodih raste in se bolj in bolj krepi težnja za osvoboditvijo izpod Avstro-Ogrske. Tako gibanje se je zlasti močno pokazalo pred prvo svetovno vojno in se povezalo s svobodno Srbijo, ki je postala Piemont jugoslovanskih narodov. V drugi svetovni vojni so slovenski partizani sodelovali s hrvatskimi; ena slovenskih brigad je nosila ime hrvatskega upornika Matije Gubca. V tem času, ko je veliko Slovencev moralo zaradi okupatorja zapustiti svojo domačijo, je našla marsikatera slovenska družina zatočišče na Hrvatskem.

Oba naroda sta se tako pogosto znašla v podobnih zgodovinskih položajih življenjske eksistence: v obrambi pred stoletnimi tlačitelji, v občutku osamljenosti in ogroženosti obstoja, v borbi za svobodo, težnji po reševanju svoje prihodnosti v večji skupnosti s sorodnimi slovanskimi narodi, po-osvoboditvi l. 1918 pa v nasprotovanju unitarističnim težnjam oblastnikov, za čemer je prikrito delovala velikosrbska hegemonija nad Hrvati, Slovenci in Makedonci, ter na koncu v skrbi obeh narodov, da v jugoslovanski federaciji ohranita atribute narodne samobitnosti. To kulturno približevanje obeh narodov, čigar intenziteta

je bila odvisna od različnih zgodovinskih faktorjev, so zlasti podpirali še nekateri ugodni pogoji.

Tu je predvsem kajkavščina, ta močni posrednik afinitete za slovensko književnost na Hrvaškem. Čeprav je kajkavščina morala l. 1835 prepustiti čast knjižnega jezika štokavski ijekavščini, je vendar dihala v ozadju, dokler je niso spet sentimentalno oživeli pesniki Šenoa, Matoš, Domjanić, Galović, Krleža in Goran Kovačić. Živela je tudi v ljudski pesmi. Slovenščina, ki je ohranila svoj knjižni jezik, se preliva preko Sotle in Kolpe, neopazno prehaja na hrvatsko področje; tu ima jezik nekatere posebne lastnosti in se preimenuje v hrvatsko narečje. Zato je razumevanje slovenščine v severni Hrvatski samo po sebi razumljiv pojav in je občevanje med kajkavsko in slovensko govorečimi večje kot med štokavci in kajkavci. Kajkavci, ki imajo močan vpliv v glavnem mestu Hrvatske, v Zagrebu, prenašajo zanimanje za slovensko književnost na svoje štokavce. Zato ni nenavadno, da je zagrebška gimnazija imenovala svoje književno društvo z imenom slovenskega pesnika Alojza Gradnika in da se Slovenci posebno zanimajo za hrvatske književnike, ki pišejo v kajkavščini, za Domjanića, Krležo in Gorana Kovačića. Zanimivo je tudi, da je l. 1968 začela v Zagrebu izhajati kajkavska revija Kaj, in da se prirejajo festivali kajkavskih popevk.

Z druge strani se čuti v narečjih južne Slovenije v Beli krajini, navzočnost štokavščine, v jugozahodnih narečjih pa prizvok čakavščine. Zato je lahko rekel Aškerc za belokranjskega pesnika: »Župančiču se pozna, da je izšel naravnost iz ljudstva, kjer se govori ono elastično slovensko narečje, ki se bliža polnoglasni in blagozvočni srbohrvaščini.« To pa vse ugodno vpliva na lažje razumevanje knjižnega jezika Hrvatov pri Slovencih. Zato so nekateri s pravico poudarjali, da sta Sotla in Kolpa reki, ki dveh narodov ne ločita, ampak ju z mostovi povezujeta.

Razen teh jezikovnih sorodnosti so obstajale še druge možnosti za boljše spoznavanje sosednjih književnosti. Tako so nekateri pisatelji slovenskega porekla postali v posebnih pogojih hrvatski književniki. Oče Vladimirja Vidrića, Lovro, znani zagrebški advokat in sloveč vinogradnik, ki mu je Franjo Marković posvetil cikel sonetov, je bil doma iz vasi Strmica pri Postojni, njegov sin Vladimir pa je eden najboljših lirikov hrvatske moderne. Oče radikalnega hrvatskega demokrata Anteja Kovačića je bil Slovenec iz okolice Brežic, ki se je kasneje naselil onstran Sotle v vasi Oplaznik. Razumljivo je, da se je včasih dogajalo tudi obratno. Predniki slovenskega prevajalca Biblije Jurija Dalmatina, plodnega pripovednika Josipa Jurčića in subtilnega lirika Otona Župančiča so bili hrvatskega rodu. V takih primerih navadno ostaja razen obvladovanja jezika novega okolja še sentimentalen odnos do jezika in književnosti staršev ali prednikov in ta ljubezen pokaže včasih koristne praktične odmeve v medsebojnem spoznavanju.

K temu so prispevali svoj delež tudi književniki, ki so bili sicer slovenske narodnosti, pa so postali hrvatski pisatelji, ker so živeli na Hrvaškem. Tako je bil Slovenec Stanko Vraz hrvatski književnik, Hrvat Ivo Brnčić, ki je živel v Sloveniji, pa je postal esejist in dramatik slovenske književnosti. Nekateri slovenski književniki so študirali v Zagrebu ali so živeli nekaj časa na Hrvaškem kot uradniki in so tako spoznali književno vzdušje hrvatske književnosti ter postali informatorji in posredniki med obema književnostima.

Janez Trdina je bil profesor v Varaždinu in na Reki, znani naravoslovec in književnik Fran Erjavec pa profesor v Zagrebu, kjer so mu ponudili službo univerzitetnega profesorja. Simon Jenko je bil vzgojitelj otrok hrvatskega pesnika Petra Preradovića. Josip Vidmar je nekaj časa študiral v Zagrebu; znano pa je njegovo prijateljstvo s Krležem. Golia je nekaj let upravljal gledališče v Osijeku, Herbert Grün pa je po drugi svetovni vojni vodil zagrebško mestno gledališče. Prevajalec in informator Tone Potokar živi zdaj kot upokojeni uradnik v Zagrebu. Ploden slovenski posrednik in soliden informator o hrvatski književnosti Božidar Borko je bil v varaždinski gimnaziji sošolec Gustava Krkleca. Bogomir Magajna in Ivo Brnčić sta študirala v Zagrebu. Edvard Kocbek, ki je bil profesor v Varaždinu, se je srečal s hrvatskimi književniki v partizanih. Slovenska književnica Zofka Kvedrova je po poteh ljubezni in dveh zakonov delovala v Zagrebu vrsto let.

Z druge strani pa je bil urednik predvojne *Hrvatske enciklopedije* in pomočnik urednika *Enciklopedije jugoslovanskih narodov*, književnik Mate Ujević, ljubljanski študent slavistike. Urednik *Književnih horizontov* in kritik Ladislav Žimbek je bil nekaj časa med obema vojnoma profesor v Kranju. Zarotnik in pesnik Fran Krsto Frankopan je imel posestva v Sloveniji, zato je poznal slovenski jezik. Znano je tudi, da sta se Cankar in Župančič rada družila s hrvatskimi modernisti na Dunaju.

Iz vrst takih ljudi, ki so dobro spoznali književnost in jezik sosednjega naroda — bodisi slovenskega bodisi hrvatskega — so izhajali književniki, ki so posredovali književne stvaritve enega naroda drugemu in tako prispevali k medsebojnemu spoznavanju in približevanju obeh narodov. Nekateri med temi pisatelji so pisali v obeh jezikih in o obeh književnostih (Vraz, J. Stare, Brnčić, Erjavec, Kvedrova, Borko, Potokar, Žganjer, M. Ujević, Žimbek).

Zaradi različnih razlogov, bodisi medsebojnega bližjega sodelovanja bodisi osebnih nagnjenj, so posamezni književniki vnašali besede sosednjega naroda v svoj knjižni jezik. Tako so hrvatski protestantski pisci, ker so delali po slovenskih tekstih Primoža Trubarja, sprejeli veliko slovenskih besed; pozneje pa sta slovenske besede vpletala v svoje hrvatske tekste Stanko Vraz in Ante Kovačić. Z druge strani sta čutila Ivan Tavčar in Oton Župančič simpatijo do kroatizmov.

Razumljivo je, da je bilo v obdobju novejšje književnosti več možnosti medsebojnega spoznanja kot v obdobju starejše književnosti. Čeprav stiki v obeh starejših književnostih niso bili pogosti, so bili nekateri vendar zanimivi, ker so postavljali pomembna vprašanja in jih skušali reševati. Razen stikov med Metodovimi slovenskimi in hrvatskimi učenci velja to predvsem za pristno sodelovanje med slovenskimi in hrvatskimi protestantskimi književniki. Ti so hoteli širiti protestantizem in — kar je najbolj važno — poudarjali so pomembnost narodnega knjižnega jezika, da bi v njem vsak lahko bral biblijo in druge spise. Tako je Primož Trubar, ki je na Reki spoznal tiskane glagoljaške knjige (Z. Kulundžić), postal utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika. Rad je sodeloval s hrvatskimi protestantskimi pisatelji, s Štefanom Konzulom Istrijanom, Antonom Dalmatinom, Jurijem Cvecićem in Jurijem Juričićem, ki so pripravljali hrvatske prevode biblije, postile, katekizma in drugih spisov v glagolici, cirilici in latinici.

Trubar je s simpatijo pisal o Hrvatih zaradi njihovih bojev proti Turkom. Poznal je tudi hrvatski jezik, kakor je razvidno iz posvetila k *Novemu testamentu*: »Hrvatski jezik se piše, kakor veste, z dvojnimi hrvatskimi črkami, a govori se ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak ga govore tudi mnogi Turki. Sam sem slišal od mnogih, da govore in pišejo na dvoru turškega cesarja. Mi Kranjci in Slovenci ga razumemo samo za silo, a mnogo bolje kakor češki, poljski ali lužiški jezik; prav tako oni našega.«

Zato je pisal predgovore k hrvatskim protestantskim izdajam večkrat skupaj z Antonom Dalmatinom in Štefanom Konzulom ter je hrvatskim protestantskim pisateljem pomagal pri iskanju enotnega knjižnega jezika. Tudi drugi slovenski protestantski pisatelji, zlasti Sebastijan Krelj in Adam Bohorič, so poznali problematiko hrvatskega jezika in pravopisa ter so o njej pisali in vzporejali težave slovenskega in hrvatskega pravopisa.

Ko se nekateri hrvatski protestantski pisatelji niso mogli vrniti na Hrvatsko, ker so bili hrvatski fevdalci zaradi turške nevarnosti proti slehernemu novemu pretresu, torej tudi proti protestantizmu, so dobili zatočišče v Sloveniji in so tu nadaljevali delo.

V istem času, ko so v zvezi s protestantizmom nastali močni slovensko-hrvatski stiki, je tudi ljubljanski tiskar Janž Mandelc natisnil nekatere knjige hrvatskih kajkavskih pisateljev Ivana Pergošića in Antona Vramca, ki je bil nekaj časa župnik v Brežicah.

V drugi polovici 17. stoletja je bilo pomembno sodelovanje med Valvazorjem na Bogenšperku in hrvatskim polihistorjem in književnikom Pavlom Ritterjem Vitezovićem; ta se je od slovenskega zgodovinarja, zemljepisca in avtorja *Slave vojvodine Kranjske* mnogo naučil in se mu zato zahvalil z dvema pesmima, v imenu Hrvatske v kajkavščini in v imenu Dalmacije v štokavščini. Najbrž je Vitezovićeva zasluga, da je zagrebški škof kupil in tako rešil bogato Valvazorjevo biblioteko, ki je postala osnovni fond Metropolitanske knjižnice v Zagrebu.

Med drugimi stiki je zanimivo poudariti, da je Frankopan v svojem zelo ažurnem prevodu Molièrjevega *Georgesa Dandina* uporabil slovenščino za individualizacijo lika in da je vpletal slovenske izraze v pesmi *Fratri putnici*. Na podoben način je hotel Tito Brezovački v svoji kajkavski komediji *Matijaš Grabancijaš dijak* plastično označati s slovenščino lik natakara za razliko od drugih oseb, ki govorijo hrvatsko kajkavščino. (Knjižni jezik tega pisatelja pa je obdelal v disertaciji slovenski slavist Janko Jurančič, avtor številnih srbohrvatskih beril.)

Slovenski razsvetljenski pesnik Valentin Vodnik ima hrvatsko motivsko drobnost v pesmi *Zadovoljni Kranjec*, v pesmi *Ilirija oživiljena* pa poudarja misel bratske sorodnosti med Slovenci in Hrvati.

Kakor se vidi iz teh podatkov, stiki v starejšem obdobju niso bili pogosti. Nekatere zveze med hrvatskimi in slovenskimi pisatelji pa so imele globlji, širok južnoslovanski pomen. Ti stiki so bili v glavnem idejni in kulturno književni, pri Frankopanu in Brezovačkem pa so utemeljeni stilistično.

V naslednjem obdobju — od preporodne romantike 30-tih let do konca 19. stol. — so stiki med hrvatskimi in slovenskimi pisatelji bolj in bolj tesni. Vendar so se pojavile na prehodu v novo obdobje nekatere dileme. Razpravljanje je izzvalo ilirsko gibanje. Ilirci, predstavniki mladega meščanskega izo-

braženstva in dela nižjega plemstva, so nastopili proti premočni madžarizaciji, ki so jo dopuščali hrvatski fevdalci, da bi zaščitili svoje gospodarske, družbene in politične položaje. Pod vodstvom Ljudevita Gaja so preporoditelji opozarjali na ogroženost posameznih južnih Slovanov in predlagali, da naj južni Slovani kot potomci starih Ilirov sprejmejo enoten knjižni jezik, štokavščino, ilirščino, ki bi jo lahko dopolnili s posameznimi izrazi iz drugih slovanskih jezikov. Med tremi narečji (čakavščino, kajkavščino in štokavščino, ki jih govorijo Hrvati) so ilirci izbrali štokavščino, ker je najbolj razširjena med Hrvati v Slavoniji, Dalmaciji, Dubrovniku, Bosni in Vojvodini in ker jo govorijo tudi Srbi. Razumljivo je, da ilirskih predlogov niso sprejeli Slovenci, ki jim je bil jezik eden glavnih faktorjev pri oblikovanju modernega naroda. Samo nekateri iz obmejnih krajev, ki so se čutili bolj neposredno ogrožene, npr. na Štajerskem, Koroškem, v Gorici, so pokazali zanimanje za ilirizem; med njimi je najizrazitejši Stanko Vraz; ta je postal ilirski književnik in je deloval v Zagrebu.

France Prešeren se je s pravico úprl ilirskim predlogom, zlasti v epigramu *Daničarjem* in v drugi pesmi *Zabavljivih sonetov*:

Iz kotov vseh od Skjaptrov do Šamanov
tak, kakor srake gnezda vkup nosimo
besede tuje, z njim' obogatimo
slovenskih novi jezik Ilirjanov.

Poudaril pa je globoko vero v prihodnost slovenskega naroda in je pokazal z visoko kakovostjo svoje lirike velike izrazne možnosti slovenskega jezika. Ilirizma, ki je sicer zelo zaslužen za celotno prebujenje hrvatskega naroda in ga zato imenujejo hrvatski narodni preporod, niso sprejeli niti Srbi. Ime in pretirano patetiko ilirizma pa so kritizirali tudi hrvatski radikalni demokrati (A. Kovačić). Kasnejše Strossmayerjevo jugoslovanstvo, ki je odvrгло nezdgodovinsko »ilirsko« ime in ki je poudarjalo bratstvo med južnimi Slovani ter ni postavljalo posebnih zahtev glede jezika, je bilo sprejemljivo za razvijanje književnih stikov, ki so bili v novejših književnostih številnejši kot v starejšem obdobju.

Slovenci so l. 1839 sprejeli v svoj pravopis nekatere Gajeve črke (gajica) in se tako približali hrvatskemu črkopisu; Prešeren pa je postal eden najbolj popularnih pesnikov pri Hrvatih. Ti so zgodaj vzljubili nežnega pesnika nesrečne ljubezni, pesnika rodoljubnega čustva, življenjskega obupa, odločnega zagovornika slovenske narodne samobitnosti, avtorja satiričnih puščic in epigramov, čarovnika ritma in besede, pri katerem so harmonično ujete prvine antike, renesanse, baroka, romantike in ljudskega pesništva v bistveno klasično poetično vizijo. Prešernov odmev v hrvatski književnosti je zares velik, zato je tem stikom potrebno posvetiti posebno pozornost.

Najprej je vplival na mlajšega pesniškega tovariša, Stanka Vraza. Ta je zelo svobodno prepesnil v ciklu sonetov *Sanak i istina* tri Prešernove sonete in dobil za gradnjo soneta precej spodbud od slovenskega pesnika. Vrazovo satirično pesništvo ni brez zveze s Prešernovimi epigrami. Tudi vrsta motivov ali uporabljenih podrobnosti in izbira različnih zvrsti očitno spominjajo na Prešerna, kakor je v obširnejšem članku ugotovil hrvatski kritik Milivoj Šrepel in sta posamezne zveze potrdila A. Barac in A. Slodnjak. Oblikovne prvine Prešernove pesmi *Pod oknom* so opazne v Preradovičevi pesmi *Oluja* in v Palmovi-

čevi pesmi *Brence ljubavi*. Celo prozaik Josip Kozarac navaja nekaj slovenskih verzov iz te Prešernove pesmi v pripovedki *Proletarci*, kjer opisuje med drugim slovenske delavce v Slavoniji. Vzdušje soneta *O Vrba, srečna draga vas domača* (*Soneti nesreče*) se čuti v Kranjčevičevi pesmi *Promašena kob*. Motiv rodoljubne pesmi *Zdravljica* morda ni brez zveze s takimi pesmimi Ivana Trnskega, Josipa Evgena Tomiča in Avgusta Šenoe, čeprav so dali skupnemu motivu idejno barvo svojega časa.

Veliko privlačnost je imel za hrvatske književnike *Sonetni venec*, v katerem je Prešeren to baročno obliko poglobil do resne velike umetnine, ki to zvrst najbolj reprezentira v celokupni svetovni književnosti (Slodnjak). Sugestivno delovanje *Sonetnega venca* na nekatere hrvatske lirike se kaže v očitnih vplivih. Ti so najbolj opazni v sonetnih vencih Ilije Okrugića Srijemca (1864) in Andrije Palmovića (1874). Že navadno primerjanje prvega Okrugićevega soneta s prvim Prešernovim sonetom lahko pokaže, da je učenec, ki je slovenskega pesnika tudi prevajal, bil morda preveč zvest posnemovalec Prešerna, bodisi v strukturi soneta bodisi v podobah in izrazih, kljub temu, da je vpletel nekaj novih idejnih otenkov.

Čeprav je bil mladi Kranjčević bojevito patetičen in retoričen, se v njegovih dveh sonetnih vencih vendar čuti disciplina izražanja in umerjena ritmika, ki odkriva možnosti diskretnega Prešernovega delovanja na pomembnega hrvatskega pesnika. Kranjčević je Prešernovo poezijo dobro poznal in je l. 1900 organiziral Prešernovo proslavo v Sarajevu, napisal pesniku v čast pesem *Proslov*, v kateri je sintetično označil Prešernovo ustvarjanje; na slavnosti je pela Kranjčevičeva soproga Ela Prešernovo *Nezakonsko mater*.

Naivna nežnost ljubezni, usodno slučajno srečanje, osebni obup v ciklih *Sonetje* Franceta Prešerna in Avgusta Harambašića, zlasti pa zaradi nesrečne ljubezni tolažba v vinu:

Neću tajit,' da sam i ja vinom
Zalijevao svoje teške jade

očitno opozarja na Prešernove spodbude, ki jih je sprejel Harambašić, čeprav z nekaterimi novimi motivi in stilskimi sredstvi (mrtva ljubica, deseterec).

V drugih sonetnih vencih v hrvatski književnosti (Josip Milaković, Ante Jagar, Fran Galović), ki jih je registriral Sveta Petrović v disertaciji o sonetu v hrvatski književnosti, ni čutiti direktnega Prešernovega vpliva, čeprav je zelo verjetno, da je deloval nanje z idejo sonetnega venca. Zlasti Fran Galović, ki je orisal tople portrete Prešerna, Ketteja in Murna, je dobro poznal Prešernovo umetnino, čeprav je struktura njegovih sonetov sicer modernistična. Zdi se, da je Lavoslav Vukelić, ki je prevajal Prešerna, hotel napisati sonetni venec, toda ostali so samo trije med seboj povezani soneti (»zvonjelice«), v katerih je čutiti ozračje Prešernove stvaritve.

Hrvatski pisatelji kot Josip Evgen Tomić, Franjo Marković in Avgust Šenoa so napisali ali vsaj delno uresničili cikle sonetov (ki niso pravi sonetni venci). V teh pesnitvah se gorenjski motivi, (zlasti lepota Bohinja, izvira Savice in Triglava) razodevajo kot odmev branja Prešernovega *Krsta pri Savici*. Tomić, čigar soproga je bila književnica Hermina Prešernova (verjetno slovenskih prednikov, ki so se priselili v okolico Karlovca), direktno apostrofira »Jul' je pesnika« v svojem *Sonetnem vijencu*; drugače pa je čutiti vpliv Jana Kollarja na te sonete.

Ob prepletanju hrvatsko-slovenskih stikov je zanimivo opozoriti še na nekaj duhovitih podatkov v zvezi s Prešernom. Tako je izjavil Avgust Šenoa v znani noveli *Karanfil s pjesnikova groba*, da ga je Prešeren naučil ljubiti lastno domovino, Anton Slodnjak pa je omenil, da ga je kot šolarja Šenoa v tej noveli navdušil za Prešernovo poezijo. In sam Šenoa je zabeležil nekaj pomembnih podatkov o Prešernovem bivanju v Kranju ter se tako tudi on uvrstil med »prešernoslovce«.

Prešerna so na Hrvatskem popularizirale izdaje njegovih pesmi v izvorniku in številnih prevodih. Tako je zelo zapleteni *Sonetni venec* dvakrat preveden (Velimir Deželić, Gustav Krklec). Hrvatsko izobraženstvo bere Prešerna najraje v izvorniku, ker podobno kot Ivan Cankar — v prevodih izgublja mnogo lepote.

Zanimivo je še, da je Vatroslav Jagić pomagal z nasveti pri prevajanju Prešerna v ruščino. Nekateri hrvatski prevajalci, npr. Zlatko Gorjan, predsednik svetovne zveze prevajalcev, in pesnik Marin Sabić, so prevajali Prešernove pesmi v nemščino in italijanščino. Na Hrvatskem je izšlo veliko člankov o Prešernu — več kakor o katerem koli drugem slovenskem književniku. Njegove obletnice so slavili ne samo na slavnostni seji Jugoslovanske akademije in na drugih ustanovah v Zagrebu, temveč tudi v drugih hrvatskih mestih: V Dubrovniku, Varaždinu, Sisku, Samoboru; v hrvatskem društvu Trebević v Sarajevu (1900).

Tako je Prešeren ne samo največji pesnik pri Slovencih, temveč tudi pri Hrvatih od vseh slovenskih pesnikov najbolj cenjen in priljubljen. Zdi se, da je bila Prešernova poezija kajkavskim Hrvatom tolažilno nadomestilo za izgubljeni »sladki kaj«.

Razumljivo je, da so obstajale tudi druge afinite in zveze med slovenskimi in hrvatskimi književniki, čeprav so primeri Prešerna in Krleža izredni. Trdina je rad bral hrvatske pisateljice Andrija Kačića Miošića in Dubrovčana Nikola Nalješkovića. Slovenskemu prozaistu Mešku je bil drag novelist in romanopisec Djalski. Kranjčevičeve simpatije za Aškerca so se pokazale v poglobljenih analizah poezije tega slovenskega pesnika balad in romanc. Motti iz pesmi Otona Župančiča in Dragotina Ketteja pred nekaterimi pesmimi Dragutina Domjanića kažejo, kako se je ta kajkavec rad navdihnil ob pesmih slovenskih modernistov; nekatere Domjanićeve pesmi pa je uglasbil slovenski impresionist Anton Lajovic. Ivan Goran Kovačić se je posebno zanimal za Alojza Gradnika in za svojega soseda preko Kolpe, Otona Župančiča, ter je o obeh podal več duhovitih impresij in sodb.

Sploh lahko ugotovimo, da so se zveze v teku časa postopoma krepile in da so bila leta zastoja ali redkih stikov samo izjemna. K tej okrejitvi so mnogo pripomogli boljša organizacija in nova tehnična sredstva.

Tako je začel Fran Celestin že v 80-ih letih 19. st. predavati o slovenski književnosti na Filozofski fakulteti v Zagrebu, to delo pa so nadaljevali Fran Ilešič, Anton Slodnjak in Fran Petre. Podobno velja za hrvatsko književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Tako se je prosvetno izobraženstvo sistematično seznanilo s problematiko obeh književnosti. Nekateri študenti teh fakultet, ki so se postopoma razvili v kritike in slovstvene zgodovinarje sedanje srednje generacije, radi obravnavajo vprašanja obeh sosednjih literatur.

V času moderne in tudi pozneje so prinašale revije ali skupne izdaje dela obeh književnosti v izvorniku. Tako so hrvatski bralci neposredno doživeli Cankarjeve črtice, Kettejeve, Murnove in Župančičeve pesmi v revijah Mladost, Nada, Život; Milan Marjanović pa je orisal portrete hrvatskih realistov v Ljubljanskem zvonu (1900) v hrvaščini. V zborniku v čast nadškofu in mecenu Slovenske matice Strossmayerju, *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava* (1900), v katerem so izšli prispevki številnih avtorjev v slovenščini in hrvaščini, je poudaril Janko Barle, da »danes čitajo Slovenci hrvatske knjige in časopise, a Hrvati slovenske«.

Zato je Slovenska matica izdajala dela hrvatskih pisateljev v izvorniku v »Hrvatski knjižnici« (Nazor: *Veli Jože*), Matica hrvatska pa slovenske pisatelje v slovenščini (Aškerc), in sicer s kratkimi navodili in slovarčki, tako da sta ena in druga književnost postali dostopni bralcem obeh narodov. V Ljubljani so izšle Krleževe *Balade Petrice Kerempuha* (1936), v Zagrebu pa med obema vojnama Prešernova in Gregorčičeva zbirka pesmi v slovenščini. V tem času je obstajal dogovor o medsebojni podpori slovenskih in hrvatskih levičarskih revij (Književnost, Književnik, Književni horizonti). Podobno je bilo tudi s katoliškimi revijami (Luč).

V dramskih gledališčih je prišlo večkrat do skupnih manifestacij, zlasti pri otvoritvi gledališč (1892, 1895). Slovenci so uprizarjali drame hrvatskih avtorjev (Marin Držić, Ivo Vojnović, Milan Begović, Miroslav Krleža, Ranko Marinković), Hrvati pa dela slovenskih dramatikov (Ivan Cankar, Bratko Kreft). Razen teh večjih dramatikov se je predstavilo na obeh odrih precej srednjih in manjših. Kot posebnost je treba poudariti, da je Marinkovičeva *Glorija* doživela krstno predstavo v Sloveniji (Celje). Zanimivo je tudi, da so bile predstave v Zagrebu pogosto v slovenskem jeziku, ker so jih večkrat organizirali zagrebški slovenski igralci, pri čemer so jim pomagali hrvatski igralci, ki so pripravili svoje vloge v slovenščini.

Slovenci so pokazali veliko zanimanje za hrvatsko dramatiko. Hrvati pa so se zanimali največ za najmočnejšo slovensko zvrst, liriko, manj za dramatiko. Vendar je težko razumeti, da na Hrvatskem niso uprizorili dram Slavka Gruma (*Dogodek v mestu Gogi*), Dominika Smoleta (*Antigona*), ki je zbudila precejšnje zanimanje in Primoža Kozaka (*Afera*), ki se je lepo uveljavila. V novjšem času so pogosta medsebojna gostovanja dramskih ansamblov Ljubljane in Zagreba z dramami v izvornem jeziku. Z obvestili in kritičnimi osvetlitvami hrvatske dramske problematike se ukvarjajo France Koblar, Bratko Kreft, Filip Kalan, Vladimir Kralj, Vasja Predan, s slovensko dramo pa Vlado Mađarević, Branko Hećimović in drugi.

Zadnje čase so se književne zveze okrepile zlasti z izdajanjem antologij pesništva in proze ter del kakovostnih pisateljev vsaj v izboru, prevajali pa so jih znani književniki in prevajalci (Gradnik, Vidmar, Albrecht, Udovič, Vodušek, Gradišnik, M. Mahnič, Zlobec, Pavček, Minatti; Nazor, Goran Kovačić, Krklec, Žimbek, Kozarčanin, A. Rojnić, Vitez, Slaviček, Brajdić in mnogi drugi. Obsežna slovarja obeh jezikov Janka Jurančiča in Stanka Škerlja, Radomira Aleksića in Vida Latkovića iz zadnjega časa zelo podpirata ta prevajalska prizadevanja. Čeprav je prevedeno lepo število del iz ene ali druge književnosti v sosednji jezik, so vendar ostale nekatere vrzeli, ker se prevajalsko delo ni planiralo na daljši čas in obojestransko. Tako čakajo na dobrega prevajalca dela Ivana Cankarja

in *Kiklop* Ranka Marinkovića. Razumljivo je, da je še vrsta del sodobnih književnikov in klasikov, katerim je potrebno posvetiti več pozornosti in v prihodnosti popraviti napake preteklosti.

K medsebojnemu poznavanju lahko precej prispevajo kritiki, ki se specializirajo kot informatorji o tekoči problematiki ene ali druge književnosti ali pa obeh. Tako lepo tradicijo imamo še od Vraza. Zlasti je Josip Stare, znani avtor knjige *Die Kroaten im Königreiche Kroaten und Slavonien* (1882) redno poročal o slovenski književnosti v zagrebškem Vijencu (1879—1881) in o hrvatski književnosti v Ljubljanskem zvonu (1881—1897). To delo je nadaljeval v drugih revijah Fran Ilešič. V zadnjih desetletjih delujejo posebni ažurni poročevalci, ki v časopisnih ali revijskih člankih opozarjajo na književne novosti sosednjega naroda (Božidar Borko, Tone Potokar; Ivan Brajdič v zagrebškem Telegramu). Tudi Ravbarjev *Pregled hrvatske, srbske in makedonske književnosti* (1958) nudi slovenskemu bralcu informacije o hrvatski književnosti.

Društva književnikov prirejajo književne večere v Zagrebu, Ljubljani, Mariboru. Posamezni književniki pogosto nastopajo na književni tribuni pred občinstvom obeh narodov. Nekatere hrvatske in slovenske revije so posvetile celotne posamezne številke spoznavanju književnosti sosednjega naroda (Savremenik 1940; Sodobnost, Republika 1964), da bi obvestile bralce o najnovejših dosežkih ene ali druge književnosti. Tudi danes so v uredništvih hrvatskih revij slovenski književniki: Bratko Kreft v Forumu, Bratko Kreft in Fran Petre v Umjetnosti riječi.

Od mnogih problemov medsebojnih odnosov je treba opozoriti še nekatere pomembne pojave. Tako so v svojih delih slovenski književniki branili Hrvate proti tlačiteljem (Toman, Gregorčič: *Za Hrvate, naše brate*) ali jih opozarjali na slogo z drugimi južnimi Slovani, npr. Stritar v *Dunajskih elegijah*. Trdina pa je bistro in kritično orisal težke politične razmere in nekaj plastičnih portretov na Hrvatskem v času Bachovega absolutizma. Njegove liberalističke sestavke prešinja simpatija za hrvatske pravice. O bratstvu med obema narodoma so dali več pesniških prispevkov Avgust Harambašić, Josip Milaković in mnogi drugi pisatelji, pogosto v obliki zgodb, v katerih nastopajo predstavniki enega in drugega naroda. Na podlagi smisla za bratstvo je Vraz v *Djulabijah* s toplo čustvenostjo poetiziral slovensko in hrvatsko pokrajino, Župančič pa kvarnerski pejsaž (*Ob Kvarneru*).

Hrvatski in slovenski književniki so radi obdelovali motive iz življenja sosednjega naroda. Tako je Ivan Tavčar orisal portret dubrovniškega književnika Antonija Gledevića, ki ga je igravec Hinko Nučić dramatiziral, Avgust Cesarec pa je v romanu *Bjegunci* posvetil nekaj situacij slovenski književnici Zofki Kvedrovi, ki je prikazala v romanu *Hrvatariji* slovenske delavce na Hrvatskem. Zagreb sta opisovala Bogomir Magajna (*Gornje mesto*) in Andrej Hieng (*Gozd in pečina*), slovensko problematiko, tipe in pokrajino pa Avgust Šenoa (*Karanil s pjesnikova groba, Prijan Lovro*), Franjo Marković (*Tri sonetna vijenca*), Ante Kovačić (*Ljubljanska katastrofa*).

Zlasti so bili enim in drugim pisateljem ljubi motivi, skupni obema narodoma, npr. celjski grofje in Veronika Deseniška (Jurčić, Župančič, Novačan, Kreft; Vraz, J. E. Tomić) ali kmečki punt (Bogović, Šenoa, Krleža; Jurčić, Aškerc, Kreft, Gradnik), zlasti poslednji z diskretno poduhovljenim portretom Matije Gubca v pesmi *Pred Gubčevo glavo*.

V isti motiviki zrinjsko-frankopanske zarote je posvetil Josip Jurčič več pozornosti osebam iz slovenskega okolja v romanu *Ivan Erazem Tattenbach* in v istoimenski drami Ivan Robida, Evgen Kumičić pa likom iz Hrvatske v romanu *Urota zrinjsko-frankopanska*. Motiv skupne zmage nad Turki pri Sisku, ki se ga je dotaknil Prešeren v *Sonetih ljubezni*, je močno prevzel Antona Aškerc (Mea Kulpa), Josipa Jurčiča (*Grad Rojinje*) in hrvatskega dramatika Ivana Kukuljevića, katerega dramo *Juran i Sofija ili Turci kod Siska* so uprizorili v Ljubljani (1872).

Tudi na področju znanosti se čuti podobna težnja za obravnavanjem skupnih problemov. Tako je Jugoslavanska akademija izdala hrvatske in slovenske tekste Stanka Vraza pod uredništvom Antona Slodnjaka, ki je napisal spremno študijo o pisatelju. Tematika o odmevih ilirizma pri Slovencih je zbudila zanimanje Ferda Kozaka (disertacija *Ilirizem in Slovenci*) in Frana Petreta (*Poizkus ilirizma pri Slovencih*). Skupnim vprašanjem so posvetili pozornost tudi France Kidrič, Mirko Rupel (protestantizem) in Marja Boršnikova v študijah o Celestinu in Zofki Kvedrovi, Anton Barac pa je pisal o slovenski literarni znanosti, avtor tega članka pa o Ivanu Prijatelju.

Med drugimi zvezami, ki se nanašajo bolj na reševanje problemov oblike, je treba poleg omenjenih Prešernovih pobud opozoriti, da ritmičnost in nekaj motivov Jenkovega cikla pesmi *Obrazi* spominjajo na Vrazove krakovjake v *Djulabijah*. Levec, Aškerc in častilec Strossmayerja, Gregorčič, so hoteli na podlagi ustvarjanja Ivana Mažuranića (*Smrt Smail-age Čengijića*) in hrvatske ter srbske ljudske pesmi obogatiti zvrst junaške epike v slovenski književnosti. Sem bi lahko uvrstili Župančičevega *Janičarja*. Deseterec Prešernove *Lepe Vide* opozarja na pesnikovo zanimanje za hrvatsko ljudsko epiko.

Določene dramske in stilistične lastnosti najboljšega sodobnega dramatika v jugoslovanskih književnostih, Miroslava Krleža, so ugodno odjeknile v ustvarjanju Bratka Krefta, Ferda Kozaka, Ivana Potrča, Ivana Brnčića, Jožeta Pahorja, Branka Hofmana in v prozi Juša Kozaka. Brnčić je sam priznal potrebo zgedovanja po Krleževi umetnosti. Razumljivo je, da je treba pravilno razumeti simpatije slovenskih pisateljev, zlasti najboljšega dramatika po Cankarju, Krefta, za Krležovo družbeno zavzetost in temperamentno analitično stopanje v konflikte psihološko zelo pretanjenih tipov, za lapidarni in figurativni izraz velike plastičnosti. To je pravzaprav prelivanje pobud, ki razvijajo nove samostojne ustvarjalne moči posameznih avtorjev. To so afinitete, ki oplajajo in plemenitijo. Tako so tudi Alojza Gradnika zelo prevzele Krleževe *Balade Petrice Kerempuha*, in je na podlagi ciklične zgradbe teh balad spesnil vrsto pesmi o Tuci Petru, varadinskem banu (žal jih ni objavil). Te sijajne Krleževe stvaritve, ki jih je Oskar Davičo dvignil na vrh jugoslovanskega lirskega Par-nasa, so vplivale tudi za zbirko Branka Rudolfa *Žveglja potepuhova*. Te melodične Krleževe balade je v jezik glasbe prenesel Marjan Kozina, ki je od Iva Vojnovića prevzel motive za libreto opere Ekvinokcij.

Slovenski književniki Bratko Kreft, Juš Kozak in Ivo Brnčić so pogumno zagovarjali Krleževe poglede na književnost in opozarjali na visoko umetniško kakovost njegovih stvaritev, ko so Krleža bombardirali iz vseh nazorskih skupin.

Veliko zanimanje so pokazali Slovenci za hrvatsko ljudsko ustvarjanje. Tako je Stanko Vraz zbiral slovenske in hrvatske ljudske pesmi. Franc Cegnar

je prevedel znano balado *Hasanaginica*, Franc Miklošič pa je med prvimi o njej razpravljaj. V obsežnem znanstvenem delu *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* je dal Matija Murko obilo dragocenih sodb in podatkov o življenju in raznovrstnih funkcijah narodne pesmi v njeni intimni domovini.

Primerjalnim preučevanjem slovensko-hrvatskih ljudskih pesmi in bajk je posvetil precej pozornosti Ivan Grafenauer. Zelo dokumentarno je prikazal prehajanje motivov *Spokorjenega grešnika* na slovenskem in hrvatskem čakavskem in kajkavskem področju; nič manj niso zanimive njegove *Hrvatske inačice praobrazcu balade kralj Matjaž v turski ječi* (1954) ali *Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah — Sojenicah* (1945). O »spokorjenem grešniku« je dal svoje posebno mnenje Milko Matičetov, ki je še zapisal in obdelal ljudsko pripovedno pesem iz dubrovniške okolice *Deklica menih* in objavil tudi nekaj novih inačic legend o sežganem in prerojenem človeku. (1961).

Zlasti so slovenski folkloristi pokazali zanimanje za ljudsko ustvarjanje v hrvatskem kajkavskem narečju. To je bilo zaradi velike sorodnosti jezika in tudi zato, ker so Hrvati po prevzemu štokavščine precej zanemarili ustvarjanje v kajkavščini. Tako je Matija Valjavec, ki so mu zaupali častno vlogo urednika Akademijinega *Rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika*, izdal *Narodne pripovedi u Varaždinu i okolici* (1858). Karl Štrekelj je sistematično zbral hrvatske kajkavske pesmi in jih izdal v zbirki *Slovenske narodne pesmi*, ki jih je posvetil hrvatskemu slavistu Vatroslavu Jagiću. Štrekelj je pojasnil tako izdajo z razlogom, da je Matica hrvatska pokazala zanimanje samo za štokavske ljudske pesmi in se je bal, da se s kajkavsko ljudsko pesmijo ne bi zgodilo kot s kajkavsko leksiko v Akademijinem *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tj. da je sploh ne bi upoštevali.

Štrekelj in Glonar sta še opozorila na obojestransko sprehajanje motivov in medsebojno oplajanje obeh ljudskih književnosti.

Zanimivo je z druge strani, da je Djuro Deželić v svoji zbirki *Hrvatske narodne pjesme puka štokavskoga i kajkavskoga* zbral tudi nekaj slovenskih ljudskih pesmi.

Vsekakor je bila pozornost vseh raziskovalcev in zbiralcev zelo koristna, ker je slednjič l. 1950 izdala Matica hrvatska v redakciji Vinka Žganca *Hrvatske narodne pjesme kajkavske* in Jugoslovanska akademija *Narodne popijevke Hrvatskog Zagorja* (1952).

Gradiva o medsebojnih književnih stikih obeh narodov je ogromno. Razumljivo je, da niso upoštevani vsi podatki in vsi odtenki teh različnih stikov. To je samo ilustrativen kroki, v katerem so namenoma pozabljeni mnogi zapisani podatki, ker jih ni bilo mogoče vplesti v tesni prostor tega članka; prav bodo prišli pri širši obravnavi teme. Vendar se vidi, da so bile omenjene zveze bogate in raznovrstne. Slovenski in hrvatski književni stiki so bili dobri, včasih malo zadržani, toda niso prehajali v ostrino; včasih pa je vladalo prisrčno ozračje, toda brez posebne patetičnosti. Tako so se valovi teh dveh književnosti srečevali skozi stoletja. Ustvarjalo se je vzdušje splošnega spoznavanja, medsebojnega spoštovanja kakovostnih stvaritev in sprejemanj koristnih spodbud, tako da je prišlo do plodnega sodelovanja in ustvarjalnega dopolnjevanja dveh bratskih samostojnih književnosti.

NAKLONSKA NIKALNICA OB POGOJNIKU

Neenake stave besed v zanikanem pogojniškem stavku v različnih sintaktičnih zvezah pomenijo neenako, zato ni v vsakem sobesedilu enakovredna ali celo mogoča stava tipov *ne bi delal*, *bi ne delal* in *ne delal bi*. O tem smo svoj čas že razpravljali. Treba pa je še obravnavati vprašanje, kakšno pomensko vlogo ima lahko nikalnica na sploh.* V pravkar naštetih tipih stave ima namreč nikalnica svoj prvotni pomen, če le ni rabljena kot veznik. V novejši in sodobni slovenski prozi zasledimo ob pogojniških oblikah in v pogojniških stavkih velikokrat rabo nikalnice, ki nima prvotne pomenske, ampak predvsem naklonsko, torej nekako emfatično vlogo. Taka nikalnica je pravzaprav nepotrebna, po smislu pa celo nelogična, navadno prav nasprotna tisti stavkovi povednosti, ki jo pisec želi sporočiti bralcu.

Precej obilno gradivo z 'nepotrebno' nikalnico vendarle pokaže v bistvu tri osnovne vrednosti: naklonsko časovno, pomensko nedoločljivo, in nelogično. V prvem primeru je naklonskost nikalnice poudarjena posebno takrat, kadar stavek izraža čustvo strahu, bojazen, željo, zaskrbljenost, ob čemer se navadno pojavlja še stavčni izpust, ki včasih takšno vlogo nikalnice ravno omogoča: »Zajokala sem, da bi se mu kaj ne zgodilo«¹; oziroma stavčni izpust, ki pa ga je komaj čutiti, ker stavek 'zajokala sem' z odvisnikom vsebinsko izraža tudi bojazen, ki bi jo sicer lahko izrazili neposredno: 'Zajokala sem v strahu, da bi se mu kaj zgodilo'. Če pa odmislimo eliptičnost in če čustvo strahu in želje v glavnem stavku ni dovolj jasno zajeto ali napovedano, učinkuje nikalnica kot odvečna: »Bal sem se, da ne bi zamudil sestanka«². Smiselno bi torej bilo 'Bal sem se, da bi utegnil zamuditi sestanek' ali pa, kot da je preskok, 'Bal sem se in želel, da ne bi zamudil sestanka'. Preskok je zato, ker stavek 'bal sem se' ne izraža želje. Vendar pa nikalnica v takih primerih pripomore k temu, da je ravno pogojnikov pomen močneje izražen; to je pomembno toliko bolj, ker v takih stavkih pisec s pogojnikom navadno izpoveduje kako poudarjeno čustvo; »Opazujejo kakor v strahu, da ne bi priznal, da je njihov tovor vreden porcije opoldanske repe.«³ Kadar pa ne izpoveduje izraziteje bojazni ali strahu, se čuti nikalnica manj umestna, obenem pa je tudi eliptičnost opaznejša: »Zdaj pa res ni nobene ovire, da ne bi Ivica postal velik godec.«⁴ Izpust misli 'nobene ovire, ki bi preprečevala, da ne bi Ivica postal godec' se jasno čuti.

V vseh naštetih stavkih pa se skriva še časovna vloga nikalnice: »Ostal sem sam pred to stekleno bučo in sem se obotavljal odmašiti jo, ker sem se bal, da ne bi udarila iz nje kaka omamljiva izparina.«⁵ Besede 'ostal, obotavljal, bal' same zase izražajo določeno čustvo, nikalnica v odvisniku 'da ne bi udarila' pa

* O pleonastičnih nikalnicah je izčrpno pisal prof. S. Škerlj (prim. JiS VIII, 1962-63/4, 102-107), ki pa se ni omejeval le na pogojniške zveze ter je nikalnice obravnaval bolj s pomenskih in psiholoških vidikov, kot pa stilno sintaktično. Pričujoče razpravljanje pa ima namen dopolniti članek podpisanega v 3. številki letošnjega Jezika in slovstva.

¹ V. Winkler, Pot na Liseec, 113.

² A. France — O. Zupancič, Kuhinja pri grofici gosji nožici, 1965, 215.

³ B. Pahor, Onkraj pekla so ljudje, 456.

⁴ M. Kranjec, Tri novele, 1935, 134.

⁵ O. Zupancič, Kuhinja, 122.

še poveča možnost dejanja oziroma bojazen, kot bi bilo v primeru, da pogojnik ni zanikan. Bistveno v tem in deloma v prejšnjih primerih pa je, da je tukaj nikalnica v časovno sicer nedoločenem pogojniškem stavku časovno opredeljujoča: izraža možnost dejanja v prihodnosti, 'ker sem se bal, da bi udarila izparina'. Po smislu je namreč s tako nikalnico v stavkih s sedanjim pogojnikom največkrat izražena možnost dejanja v prihodnosti in s pogojnim naklonom. Prim. je: »Brez dvoma bi bilo vam zelo koristno, če bi se, zaprti v to delavnico, ne premaknili, dokler se ne bi te vzvišene operacije od točke do točke izpolnile, kar ne more trajati preko dveh ali treh mesecev.«⁶ Smiselno bi torej bilo: 'da se bodo te vzvišene operacije izpolnile'. Ta stavek pa kaže še na eno vlogo, ki jo lahko ima pogojnik z modalno nikalnico. Bogati namreč možnost različnih časovnih vidikov v določeni stavčni sosledici, kjer je pogojnik s prihodnjiškim pomenom rabljen dvakrat, enkrat je izražen s sedanjim pogojnikom ('če bi se ne premaknili'), drugič pa z zanikanim pogojnikom s prihodnjiško napovedjo ('dokler se ne bi izpolnile'). Nikalnica pogojnikov pomen torej močneje poudarja in časovno določa v želelnem stavku.

To so torej čisto posebne stavčnosintaktične lastnosti slovenskega pogojnika. Župančiču je osnova za stavo modalne nikalnice v takšnih in podobnih položajih prav prihodnjiški pomen. Z njim oblikuje bogatejše časovne sosledice posebno glede pogojnosti dejanja v prihodnosti. To nazorno potrjuje tudi naslednji stavek, kjer ni modalne nikalnice, ker je dejanje že preteklo, torej zaradi časovne sosledice ni potrebna, kakor ni potrebna niti vsebinsko in doživljajsko: »Kazal je zanje zanimanje, ki ni bilo nikdar vsiljivo, hvalil jih je s spoznanjem zvedenca dajajoč jim nasvetov iz svoje dolgotrajne izkušnje, razgrinjal je preko njih neskončno prizanesljivost srca, pripravljenega odpuščati vse slabosti, in kljub temu ni zamudil nobene priložnosti, da bi jim povedal velike in koristne resnice.«⁷ Vendar pa bi se ritmično nikalnica v zadnji stavek mogla docela skladno vključiti, saj jo prav pričakujemo bodisi zaradi stavčnega ritma bodisi zaradi vpliva rabe v pogovornem jeziku ob podobnih primerih. Če bi stavek izražal prihodnji čas, bi bila nikalnica docela skladna: 'ne zamujaj nobene priložnosti, da bi jim ne povedal resnice'.

Župančič je navadno z izrednim občutkom za sosledico uporabljal naklonsko nikalnico v pogojnih stavkih s prihodnjiškim pomenom. Tako ima torej taka nikalnica trojno vlogo: stavčnosintaktično, ker se povezuje s sosledico časov, časovno, ker vsebinsko izraža prihodnost dejanja ož. napoveduje možnost izvršitve v prihodnosti, in pa pomensko, ker emfatično poudarja izpovedano ali nakazano čustvo, po navadi strah, bojazen, željo. Bilo bi pa zgrešeno misliti, da zasledimo tako mnogostransko in hkratno vlogo naklonske nikalnice le pri Župančiču. Iz gradiva bi bilo mogoče dodati vrsto primerov iz Pahorja, Kosmača, Kranjca in drugih. Pa tudi pri starejših pripovednikih, recimo pri Trdini, ki je umel tenko prisluhniti ljudski govoric, srečujemo tako nikalnico ob preteklem in sedanjem pogojniku za poudarjeno napovedovanje možnosti dejanja in njegove izvršitve v prihodnosti: »Revež se je jokal in ves tresel od strahu, da ga ne bi ubili.«⁸ Smiselno je seveda: 'da ga bodo ubili'. Vendar je bil piščev namen izraziti možnost bližnje prihodnosti in bojazen obenem, to pa je mogel oboje hkrati dovolj ustrezno povedati prav z naklonsko zanikanim pogojnikom.

⁶ N. m. 117.

⁷ N. m. 232.

⁸ J. Trdina, Sprehod v Belo krajino. Zbrano delo 11, 330.

So tudi primeri stave, ko ima naklonska nikalnica predvsem prihodnjiški pomen, čeprav je uporabljena v svojem prvotnem pomenu. Stavek pa kljub temu izraža tisto misel, ki bi jo brez nje: »Bojim se, da ne bi dovršil življenja svojega brez koristi.«⁹ Takoj pa je očitno, da daje nikalnica skupaj z obema soodnosnima besedama v roditelju opazno stavo, ki jo obrnjeni vrstni red soodnosnic še okrepi. Osnovni pomen sporočila pa je isti kot v stavku brez nikalnice: 'Bojim se, da bi dovršil življenje svoje brez koristi'. Slogovno in ritmično je ta stavek seveda dosti siromašnejši, čustvo bojzani ni tako poudarjeno kot v Cankarjevem stavku, ki s posebnim poudarkom nakazuje možnost dejanja v prihodnosti in bojazen spričo tega.

Ni treba govoriti o primerih, ki jih je v gradivu obilo, ko je nikalnica v pogojniških stavkih oziroma v stavkih s pogojnikom indiferentna in torej navadno odvečna. Pač pa je treba omeniti primere, ko je stava naklonske nikalnice izključena, čeprav bi dajala pogojniku prihodnjiško vlogo in čeprav bi poudarjala čustvo bojzani. Taki primeri so mogoči predvsem tedaj, kadar se v razširjenem stavku pojavlja pogojnik glagola *moči* z nikalnico, kakor je v temle Pahorjevem primeru, kjer bi si bili obe nikalnici v nekakšni korelaciji, smiselno bi si pa morali nasprotovati. »Vnaprej se je bal, da bi ostala ob njegovem sedežu priletna gospa in ne bi mogel storiti drugače, ko da bi se dvignil.«¹⁰ V takšnih in tudi drugačnih primerih je ob stavi naklonske nikalnice pomemben tudi besedni red glede na osnovne tipe *ne bi delal, bi ne delal* in z inverzijo *ne delal bi*: »Ko pa je odšel za nekaj dni v Pariz in ga ni več samo park ločil od nje, ga je ves čas spreletavala nerazsodna bojazen, da je ne bi izgubil.«¹¹ Ker ima nikalnica s sobesedilom in pogojnikom časovno prihodnjiški pomen in napoveduje možnost dejanja v prihodnosti ('da jo bo izgubil'), bi bilo slogovno skladneje in stava bi bila stilno bolj opazna ter ritmično čistejša, ko bi bil pisatelj uporabil inverzivni namesto neopaznega tipa 'ne bi delal', torej: 'Ko pa je odšel za nekaj dni v Pariz in ga ni več samo park ločil od nje, ga je ves čas spreletavala nerazsodna bojazen, da bi je ne izgubil'. Ritem razširjenega stavka se zdi skladneje ubran z inverzijo odvisnika na koncu, ker daje s to stavo takšen pomenski odtенок, da poudarja izraženo željo oziroma bojazen.

Kdaj je nikalnica v pomensko naklonskem in časovnem položaju, kdaj pa v neprimernem ali indiferentnem, pokaže poleg samega smisla sporočila tudi sosledica časov. Tako lahko sklepamo po naslednjem primeru, kjer je napoved prihodnosti dejanja le navidezna: »Nasprotno, ker se je bal, da bi ji ne bil krivičen, je opravljal svojo dolžnost z zglodno gorečnostjo in priznaval, da je punčka zvesta in vdana hči.«¹² Pogojnik tu ne napoveduje možnosti, da bi se dejanje izvršilo v prihodnosti, kar kaže časovna sosledica stavka ('je opravljal svojo dolžnost'), nikalnica pa zaradi naklonskega pomena tudi ni potrebna, ker bojazen že dovolj izraža odvisnik 'ker se je bal'. Razen tega pa nikalnica čustva bojzani ne more povečati, ker je dejanje že poteklo: 'je opravljal svojo dolžnost'.

Neustrezna bi bila raba nikalnice tudi tedaj, ko stoji v odvisniku s povednim, in ne s pogojnim naklonom, kakor je običajno in v dosedanjih primerih: »Ne, ne bom posegel po tem svetem orožju; preveč bi se bal, da ga ne omadežujem v tem boju, ki ni prav nič slovesen.«¹³ Očitno je, da je tukaj botrovala

⁹ I. Cankar, Popotovanje Nikolaja Nikiča. Izbrano delo I, 421.

¹⁰ Onkraj pekla so ljudje, 469.

¹¹ N. m. 446.

¹² H. James, Dedinja. Prev. J. Moder. 1966, 14.

¹³ Kuhinja, 150—151.

modalni nikalnici pogojniška soseščina 'preveč bi se bal'. Odstopanje od ne-
vtralne stave pa ni ne stilno ne ritmično dovolj upravičeno.

Nasploh je mogoče trditi o stavi naklonske nikalnice v pogojniških stavkih in stavkih s pogojnikom, da je v knjižni jezik močnejše prodrla šele v novejšem času kot posebnost ljudskega načina izražanja. Največkrat poveča možnosti v prihodnosti in emfatično poudarjeno izraža tisto čustvo, ki je zajeto v stavku s pogojnikom ali pa v soodnosnem stavku. V razširjenih stavkih je raba naklonske nikalnice lahko uspešna tudi zato, ker kljub temu da ni prihodnje pogojniške oblike, pisec v takih stavkih lahko učinkovito izraža prihodnost dejanja oziroma s posebnim poudarkom napoveduje njegovo možnost. Zato je uporabna nikalnica tudi pri prepletanju različnih časovnih sosledic razširjenih stavkov. Stava naklonske nikalnice ob pogojniku je torej posebnost slovenskega jezika, ki je tudi stilno lahko opazna, kakor je nasploh pomembna stavčno-sintaktična prvina, s katero bogatimo pripovedni slog. Knjižni jezik zanjo ne predpisuje norme. Ker je v moderni slovenščini njena raba dokaj pogostna, večkrat tudi ohlapna, bi bila knjižna norma potrebnejša kot pa za stavo nikalnice v osnovnih tipih *ne bi delal*, *bi ne delal*, *ne delal bi*. Postaviti bi jo bilo lažje, ker je nikalnica upravičena in smotrna, kot kažejo obravnavani primeri, pravzaprav samo v naklonskem in naklonsko časovnem položaju pogojniških stavkov in stavkov s pogojniki.

Helga Glušič

Filozofska fakulteta Ljubljana

PROZA CIRILA KOSMAČA*

Slovenska književnost 30-ih let je v prenovljenem Ljubljanskem Zvonu in v novi reviji Sodobnost odprla vrata novemu rodu slovenskih prozaistov iz naših obrobnih pokrajin. Čas in zgodovinsko dogajanje sta dala tem pokrajina-
nam poudarjen pomen in družbeno in eksistenčno izpostavljeno mesto. To je izzvalo v človeku umetnika in ga spodbudilo k oblikovanju dane življenjske resnice.

Prekmurje, Štajerska, Koroška in Primorska so dobile tedaj svoje glasnike; ti so spregovorili o hrepenenju, strasti in upornosti, o narodnostni in človeški sreči in bolečini, o rojevanju in umiranju teh obmejnih pokrajin. Literarni zgodovini so ti pisatelji socialni realisti ali novi realisti. Toda bolj kot literarno-zgodovinska označitev (skupina sorodno pišočih ustvarjalcev) družijo Miška Kranjca, Prežihovega Voranca, Ivana Potrča in Cirila Kosmača skupna težnja po oblikovanju dotlej še nepoznane, neoblikovane, neizrečene podobe človeškega življenja. Sicer pa je realistična struktura njihove proze zelo pisana, v enovito skupino jih družijo podoben odnos do ciljev in smiselnosti umetniškega ustvarjanja: dejavni odziv stvarnosti in iskanje resnice o sodobnem času.

* Predavanje na Seminarju za tuje slaviste 1967.

Obris Kosmačevega ustvarjanja, njegove umetniške osebnosti in njegove proze je v okviru kratkega predavanja lahko le delen in nakazan. Lahko je le opozorilo na vprašanja, ki se postavljajo ob njegovem delu, in skopa označitev njegovega pomena za sodobno slovensko prozo.

Ciril Kosmač je rojen 1910. leta v hribovitem kraškem svetu Tolminske, pokrajine ob sotočju Soče in Idrijce. To je svet, kjer svetlobo lomijo visoka pobočja, temni gozdovi jo vpijajo vase in še bolj razgibavajo neizprosno strmino dolinskih senožeti in ozkih njivic, ki zahtevajo od obdelovalca neskončno mnogo ljubezni in nežnosti, da rodijo. Temu svetu pisateljevega ustvarjalnega izvira tudi zgodovina ni prizanesla: sloviti veliki tolminski punt, obe svetovni vojni, italijanska okupacija. Vedno znova je prebivalce teh hribovitih predelov pritegovala zgodovina v svojo nenavadno okrutno igro starodavnih osvajalskih teženj in političnogeografskih spletk.

To, kar označuje svet pisatelja Cirila Kosmača, označuje najbrž vse svetove na meji; človeška zemljepisna in duševna dvojna navezanost — tu je težišče, ki se nagiba zdaj v alpski svet zdaj v sredozemlje, zdaj se pokaže pri ljudeh kot vase zamišljen, poglobljajoč se molk, in potem spet kot razposajenost, ironija in ljudska šegavost. Za ta svet na meji pa je značilna še neka druga, usodnejša dvojnost: zgodovinska dvojna navezanost — domovinsko čustvena odvisnost od matične dežele in gospodarska odvisnost od dežele osvajačalca, ki poskuša uničiti prvo navezanost. Zato kultura te pokrajine, tega mejnega človeka, izraža močno notranjo dvojnost, ki se na eni strani kaže kot bolečina večnega uporništvaa, uporništvaa iz ljubezni in iz eksistenčne nuje; na drugi strani pa v njej živi tudi življenjska volja, vitalizem, ki ga mejni človek srka iz bolečine in svoje večne eksistenčne negotovosti.

In prav ta življenjska volja je tisti etos, ki gradi tri osnovne lastnosti Kosmačeve umetniške besede: optimizem, ljubezen do človeka in umetniško preprostost njegove izpovedi.

Življenjska volja, ki jo izraža Kosmačev umetniški svet, je povezana z naravo in njenimi zakonitostmi, ki so hkrati tudi pisateljevo nrvstveno merilo in izhodišče njegovih modrovanj o življenju. Tudi njegov epski junak je močno naraven. Pisatelju se zdi vpliv narave odločilen za človeško usodo, poleg njegove narodnostne pripadnosti ter osebne nrvne moči, ki jo poskuša uveljaviti v tej naravi in v danem zgodovinskem položaju. Kosmačev človek je, gledano s socialnega vidika, mali človek v pravem pomenu besede: mali človek glede na svojo posest pa tudi glede na svoje umsko obzorje. Ni pa majhen v svojih čustvih in občutkih, ki niso samo globoki, ampak prav daljnosežni in usodni, polni hrepenenja, ki se uresničujejo v utvarah in jim ni prihranjeno spoznanje o njihovi jalovosti. V motivnem svetu pisateljevega ustvarjanja so te lastnosti povezane s samoto, blaznostjo in smrtjo, ki so stalne prvine njegovih fabulativnih osnov (novela *Človek na zemlji*, zgodba Ravničarja v fragmentu noveli *Pot v Tolmin*, *Življenje in delo Venca Poviškaja*, *Smrt nedolžnega velikana* in predvsem novela *Sreča*).

Svet utvar, ki ga je Kosmačev epski svet poln, je tragičen, ker je razbohoten v močni čustveni zavzetosti njegovih oseb. Velika je moč čustvovanja njegovih ljudi; moč uresničevanja njihovih želja in hrepenenj pa je domala ničeva, najbrž prav zaradi tega, ker njihova volja teži k nedosegljivim ciljem, k močnemu, bogatemu življenju, k lepoti, svetlobi in sreči. Vedno znova smo lahko priča, da se življenjska volja Kosmačevega lika in njegovo življenjsko

načelo trdoživo in vztrajno obnavljata. Morda je temu vzrok prav tista prislovična ljudska upornost in vztrajnost, ki na tem kraškem predelu izruje iz skope zemlje zadnjo kapljo njene moči in njenega daru, da mu pomaga obstajati.

Iskanje človeške sreče je gibalno, ki zajema pravzaprav večino motivnih plasti Kosmačevega umetniškega sveta. Zanj je značilen nemir — večno gibanje, ki spremlja iskanje oseb v Kosmačevih podobah smešnega in tragičnega sveta človeške majhnosti in hkrati njegove veličine, ki je v končnem spoznanju svoje moči ali nemoči, zmage ali poraza. Spoznanje kot temeljni cilj človekovega razvoja in notranjega spreminjanja v umetniškem delu je v Kosmačevi noveli večkrat idejna poanta in načelo zgradbe obenem (primer je Balada o trobenti in oblaku). Prav tako lahko velja trditev za eno oblikovno najbolj neenotnih, doživljajsko pa najbolj pretresljivih in umetniško močnih besedil, za novelo Sreča, ter za novelo Tantadruj; tu pisatelj z variiranjem folklornega motiva išče pot do oblikovanja človekovih prvinskih občutij in odnosov do sveta. Oblikovana je na način, ki daje vsebini močan groteskni in tragični pomen in zbuja s svojo grozljivo smešnostjo nejasne občutke o izgubljenosti tega sveta, o čudnih vijugah civilizacije in njenega reda, ki je lahko prav tako smešen kot žalosten, prav tako pameten kot nor.

Svet, ki ga Kosmač oblikuje v noveli Tantadruj, je glede na njegovo umetniško rast nekakšen poslednji zidak, do potankosti izdelan in vgrajen v portal njegove epske hiše, saj pomeni hkrati vrh in morda tudi zaključek daljšega obdobja, ki v razponu tridesetih let zajema tudi oblikovanje posebne novelistične zgradbe, v katero Kosmač tke svoje življenjsko in pisateljsko opazovanje.

Zaradi osebne izpovednosti, iz katere izvira vse pisateljevo ustvarjanje, je naravno, da klasična pravila objektivne realistične proze Kosmača ne morejo zadovoljiti s svojo strogo strukturo in ustaljeno notranjo logiko.

Načela Kosmačevega ustvarjanja se podrejajo zakonitostim, kot jih нареkuje tek pisateljevega spomina, ki preskakuje časovne okvire skupno z asociativnimi dražljaji od zunaj.

Neenotna struktura posameznih površinskih, torej časovnih in prostorskih plasti, je značilna predvsem za kratki roman Pomladni dan. Plasti so razvrščene tako smotno, da je celotna podoba dogajanja, ki se rojeva iz pisateljevega spomina, zelo jasna, enotna in pregledna. Drugače je pri Baladi o trobenti in oblaku; tu se posamezne epske plasti ločijo med seboj globinsko, s predstavljanjem objektivne in subjektivne zavesti, ki se med seboj izmenjavata brez zunanjega reda. Zamotanost takšne zgradbe je vzrok, da posamezne plasti, tako tista, ki se dogaja v resničnem svetu (v svetu sedanjega časa pripovedovalca), kot tista v preteklosti (v svetu preteklega časa, ki ga pripovedovalec le sluti) ter naposled še tista v pisateljevi ustvarjalni domišljiji povezujejo in hkrati razdvajajo, čeprav konec koncev njihova povezava ali soodvisnost vpliva na razplet dogajanja. Večplastnost epskega dogajanja deluje v tekstu pozitivno s svojo dramatičnostjo in intenziteto pisateljeve umetniške izpovedi, ne more pa do konca odkriti ali izraziti njegove miselne globine, ki jo takšna neskladnost v zgradbi slabi na račun akcije.

Posebno značilnost Kosmačeve novele je tudi mehki lirični vtis razpoloženskih opisov narave, ironičnih prehodov v kritične osti ter modrovanja o domovini, njeni lepoti in o človeški usodi. Te meditacije esejistične narave Kosmačeve proze v zgradbi ne utrjujejo, ampak prej razkrajajo, čeprav vse-

binsko niso odveč, saj se prav v teh meditativnih prehodih izraža pisateljev življenjski pogled s tolikšno preprostostjo in odkrito ljudsko modrostjo, kot malokdaj v sodobni slovenski prozi.

Epsko sporočilo, ki ne vsebuje več kot en sam droben izraz človekove misli ali dejanja, Cirilu Kosmaču zadostuje za umetniško izpoved. Ker epika temelji na povezovanju sporočil, na razvoju dogodkov, urejenih v različne odnose v času in prostoru, se v Kosmačevi novelistiki večkrat zgodi, da epsko sporočilo večkrat ostane odlomek, del mozaične ploskve, ki jo predstavlja prav vsa Kosmačeva proza. Pisatelj namreč v svojem ustvarjalnem delu skoraj nikdar ne zapušča domače doline, snov črpa izključno iz življenja domače vasi, le izjemoma se odtrga od nje. Zato se pojavljajo v različnih novelah iste osebe, podobni življenjski položaji, podoben ambient, pred nami je vedno skupna usoda cele vasi, ki jo v različnih novelah spoznavamo iz tega ali onega zornega kota, ki drug drugega dopolnjujejo in gradijo bogato ornamentiko velikega mozaika kmečkega življenja.

Da se povrtno k izhodišču: Življenjska volja in optimizem, s katerima Kosmač polni svet svojih epskih oseb, sta dve izmed poglobitvenih in najboljših lastnosti njegove proze. Prav življenjska volja, povezana z iluzijo, pa naj zveni še tako nasprotujoče, gradi v njegovih novelah neko posebno občutje, ki deluje na bralca z mehkobo, nežnostjo, čustvenostjo in hkrati z obupno vero v življenjsko srečo, z upiranjem zlu in sovraštvu. Svet utvar in sanj o sreči je tu svet malih ljudi. V kamnitem kraškem okolju se tako rojeva Kosmačev veseli in skoraj razposajeni pa spet pikri in grenki kmečki človek, junak, s katerim se je pisatelj približal priljudnosti, kot jo pozna ljudska pripovedka. In kako se ne bi približal tudi s svojim optimizmom, s svojim trdim, uporniškimi in poštenim hribovcem, nesentimentalnim in prvinskim v svoji ljubezni do zemlje in do svobode.

Kosmačev optimizem ne sloni na kakem sistemu, vnaprej določeni in dognani miselni shemi, zarisani v ozračje nad svojo prozo. Kosmačev optimizem je zaupanje, je kot preprosta vera v človeško dobroto, ki je skrita na dnu civilizacijskih norm; ne samo zakrita, pač pa tudi zatrta s pohlepom, zlobo, zavistjo in čustveno majhnostjo, ki jo pisatelj Kosmač imenuje gluhost srca in je kriva človekove invalidnosti v tem svetu.

Morda daje Kosmač v svojih novelah prav zato prostor tudi takim človeškim podobam, ki jim zabriše jasnost razuma in podkrepi njihov čutni svet do meje, lastne otrokom. To je svet na meji med resničnostjo in domišljijo, v katerem poskuša odkriti pravo resnico o človeku, globoko, dobro dno človeškega bitja, ki je brez zla in sovraštva, bitja, ki je nagonsko pravično, ki nagonsko vé za smisel življenja, vé za rojstvo in smrt in si ne postavlja nesmiselnih vprašanj o tem. Te osebe, ki se večkrat zbirajo in srečujejo v Kosmačevih novelah, imenujejo v njihovem domačem okolju »otroci božji«. To so vaški norčki, ki izpovedujejo neko posebno modrost, pisatelj pa je nikdar ne razkrije do konca, ampak nam jo da le slutiti v večkratnim ponavljanjem misli o pomenu življenja, ki ga izpolnjujeta svoboda in ljubezen, ter teme smrti kot dopolnitve človeškega življenja in njegove dokončne podobe.

Izmed podob vaških norcev je prav gotovo Matic v noveli Smrt nedolžnega velikana najbolj pretresljiv in umetniško najzanimivejši. Kosmačeva ustvarjalna želja je bila pokazati veliko smrt malega človeka. Matičeva junaška, ponosna smrt in onemela vas drobnih in širokih duš na prizorišču druge sve-

tovne vojne, to je podoba, ki na posreden način, vendar izredno aktivno in pretresljivo izraža začudenje nad človeško okrutnostjo. Predvsem pa zna Kosmač tu, kot v nekaterih drugih novelah, mojstrsko upodobiti posebno vzdušje, tesnobno napetost, svečano bolečino in na koncu osvobajajočo sprostitvev, ki spremlja umiranje in smrt vaškega norčaka.

Kot v noveli Smrt nedolžnega velikana tudi v Tantadruju predstavlja Matic nakazano idejo o nenehno se ponavljajočem, brezcilnem delu, ki pomeni človeku smiselno izpolnjevanje življenjskega trajanja. To misel bi lahko primerjali z nekoliko znamenitejšim Sizifovim mitom; kot naša domača inačica se mit oblikuje kot pozitivna, optimistična možnost za opravičevanje človeškega obstoja. V njem je nekaj pomirjujočega in dobrega, nekaj, kar uspava človekovo preveliko hrepenenje po resničnem in polnem življenju.

Izmed upodobitev, ki so kot človeške usode značilne za novelistično prozo Cirila Kosmača, je kmet Temnikar najbolj znan in najbolj znamenit. Junak Balade o trobenti in oblaku je heroičen, velik človek, postavljen pred odločilno vprašanje vesti: odgovoriti na klic trobente, ki pomeni dolžnost in skoraj gotovo smrt, ali slediti belemu oblaku življenja za ceno izdaje. Dvom, ki ga pozna v svojem delu skoraj vsak slovenski povojni pisatelj, je eden tistih, ob katerem se lahko najjasneje odkrije človekova podoba. Skozenj se zrcali usoda našega naroda, ki v vseh časih izraža upornost in veličino svojega človeka prav tako kot njegovo človeško slabotnost in omahljivost.

Pisatelj Kosmač je tu dal tematiki partizanskih bojev razsežnost moralne odločitve, ki seveda ni samo političnega značaja, ampak predvsem vprašanje človečnosti, neizprosne, a resnične ljubezni do domovine, ki ji pomeni smrt daritveno žrtev za srečno zmago.

Zaupanje v moralno moč spremlja pisateljevo izbiro partizanske tematike kot gibalno epskega dogajanja tudi v romanu Pomladni dan, v noveli Očka Orel, ter še v nekaterih odlomkih.

Obzorje Kosmačevega ustvarjanja izpolnjuje še eno in ne najmanj pomembno vprašanje: vprašanje umetniškega ustvarjanja. Prav obe najobsežnejši deli, Pomladni dan in Balada o trobenti in oblaku, imata nekatere najznačilnejše ustvarjalne lastnosti, ki zadevajo bistvo Kosmačevega pisateljskega načela. Ta se kaže predvsem v posebni razvrščenosti epskih podob v prostoru in času ter v odnosu pisateljeve fikcije do objektivne resničnosti in narobe. Red, ki oblikuje njegove novelistične stvaritve, je v precejšni meri podvržen avtorjevi osebni čustveni napetosti, spremenljivosti njegovih miselnih tokov in duševnih razpoloženj; ta se največkrat prelivajo sunkovito, z globokimi pomenskimi zarezi in premiki. Morda je prav to vzrok pisateljevi močni zazrtosti v eno najbolj bolečih vprašanj njegovega dela, v vprašanje, ki se večkrat ponavlja v njegovi prozi in ga struktura Balade o trobenti in oblaku pravzaprav ilustrira: to je vprašanje zaupanja v lastno delo, v umetniško ustvarjanje, dvom v umetniško moč in zmoglost, v smisel pisateljevanja ter spoznavanje moralne odgovornosti pisatelja do človekove osebne in zgodovinske resnice.

V Kosmačevih razmišljanjih, ki govorijo o trdi poti ustvarjanja, o dvomih in vprašanjih, ki spremljajo prelivanje brezoblične gmote idej in zgodb v kristal umetnine, vidim izvir pisateljevega preprostega, a izčiščenega izraza, izbrano občutene metaforike in premišljeno enostavnih, pogovornih dialogov, pa tudi zanosnih opisov, ki so polni besednega bogastva.

V povojni slovenski prozi je Ciril Kosmač kljub razmeroma neobsežnem opusu osebnost, ki s samosvojo lirično izpovedjo in stilnim bogastvom, z zavzetostjo za lepoto jezika in zgoščenost, za vsebinsko polnost izraza, sodi v središče slovenskega literarnega dogajanja. Dejstvo pa je, da morda prav zaradi teh lastnosti nekoliko sameva ob mogočnih, obsežnih epopejah pisateljev svojega rodu (Miška Kranjca, Mire Mihelič in drugih) in ob iščočih poskusih mlajših pisateljev. Kosmač namreč ostaja kljub novim tokovom v prozi vztrajno samosvoj, tak, kakršen se je izoblikoval že tedaj, ko se je prvič spopadel z bolečino preganjanca in izgnanca ter jo oživil v noveli Gosenica.

Vse na videz preproste stvari — ljubezen do domačega ognjišča, do človeka, do pravice in do svobode — se kot dobre želje upodablajo v Kosmačevih novelah na način, ki bi ga lahko imenovali čustveno zavzet, samosvojega pa ga dela to, da je obogaten s humorjem svetovnega popotnika, ki nosi s seboj izročilo slovenskega ljudskega pripovednika, šegavost in trpkost svoje življenjske izkušnje ter bolečino civiliziranca 20. stoletja, ki hoče pobegniti svojemu zablodelemu razumu in najti pot k starodavni ali novi človeški dobroti in ljubezni.

Matej Rode
Gimnazija Celje

NEPRAVI PREMI GOVOR

Oglejmo si najprej primer.

A ona, kakor da ni razumela. Naprej stoji sredi odprtih vrat in njene oči so zazrte v njegove komolce, ker ima roke pod glavo. Ko da je tam njen mož in njen mož je noče k sebi. In njene oči tega ne morejo razumeti. Niti njene noge, ki so malce vsaksebi in veje sapa mimo njih.

Zaradi mene je menda spala na senu, je pomislil, in zdaj ne znam biti njen mož.

Na cesti so zaropotali nemški tanki.

»Hitro se odpravim,« je rekel in vtaknil komolce pod rjuho.¹

Pozorni bralec bo gotovo opazil, da avtor besed, ki sem jih podčrtal, ni stavil v narekovaj, jih torej ni čutil kot premi govor in je želel to pokazati tudi z zunanjimi znamenji.

Podobno željo zasledimo tudi pri drugih pisateljih; Ciril Kosmač je v Baladi o trobenti in oblaku to razliko nakazal s poševnim tiskom besed v narekovaju.

Bil je človek srednje rasti in srednjih let. In zdaj je bil ves vesel in ves živ, kakor je bila živa in vesela njegova srajca. »Srečen sem! Srečen sem! Srečen sem!« je utripalo v nekakšnem valčkovem ritmu, tako glasno utripalo v njem, da mu je bilo skoraj nerodno. »In otročji sem. In vznemirjen. Vznemirjen kakor mlad fant, ki gre prvič na sestanek.«

»Hm, kajpak,« se je popraskal kmet. »In pišete knjige?«

»Knjige... Pa saj je skoraj tako.«²

¹ Boris Pahor. Mesto v zalivu. Lj. 1964. str. 13—14.

² Tantadruj. Lj. 1964 str. 8.

Cankar je to razliko označil z rabo pomišljaja.

Stala je korak od postelje, ni stopila bliže, tudi smehljala se ni.

»Olga, kdo je bil v tej izbi na Sveti večer?«

»Jaz sem bila pri tebi!«

— Glej, zardela je! — je pomislil Peter in ves se je tresel.³

Hieng je za to uporabljal enojni narekovaj.

Plavolasec je bil posmehljivo prijazen:

— Tale gre počasi. Ne bo težko.

— Daj! Zgani sel je siknil lajnar.

‘Ali naj se uprem?’ je spreletelo Lebana, ‘ali se sploh morem.’

Mar ni še opoldne modroval o tem, kako se mu je sramota zmerom spre-
vrgla v korist...?⁴

Rudi Šeligo pa je uporabil razprti tisk.

Ujel se je na misel, ki mu je nudila dovolj upanja. Ko se je moral s ploč-
nika umakniti, se je skoraj zmedel, se ustavil, ko ga je prešinilo: Če bi se
čisto potopil v nekaj, da bi na vse ostalo pozabil. — Sicer
pa mu je ušla.⁵

Gre torej za kategorijo, ki se je pisatelji zavedajo in jo vedno bolj tudi
uporabljajo, naša slovnica pa o njej molči. O njej je sicer že marsikaj napisa-
nega,⁶ toda še vedno ni dokončne in zadovoljive opredelitve tega pojava, ki
stoji na meji med slovnico in stilistiko. Nekateri ga vse preveč enačijo s pol-
premim govorom (rus. nesobstvenoo-prjamaja reč, nem. erlebte Rede, fran. style
indirect libre, polj. mowa pozornie zalezna, češ. polopřima řeč, slovaško polo-
priama reč, srbh. slobodni neupravni govor), drugi ga pa obravnavajo vse pre-
široko in govore o njem kot o toku zavesti (stream of consciousness). Bliže
zadevi so tisti, ki govore o notranjem monologu (nem. innerer Monolog, fr.
monologue intérieur, ang. interior monologue, rus. vnutrenij monolog), čeprav
se mi izraz ne zdi ravno posrečen. Saj včasih ne gre le za monolog, samogovor,
ampak tudi za dialog, dvogovor, četudi s svojim drugim jazom, kot npr. pri
Preglju.

Tedaj so se Mohorju začele uravnovešati misli in je iskal od tam, kjer je
bil prej prenehal razmišljati, kako neki se mislijo pravdati Tolminci.

»Da na Tolminskem ni punta?« je modroval. »Ali takisto misliš, Mohor?
Da ga ni, verjameš. Deš, da je? Amen pa hudič! Mohor, pa te vprašam, ali ne bi
mogel biti? Mogel bi! Mohor Kacafura, zapomni si, mogel bi biti! Vol je vol, pa
ga jarem drži. Ljudje pa niso živina. Niso! To je prvo. Zato se puntajo. To je
drugo. Stoj! Če se ne, pa se bodo. To je tretje, Mohor Kacafura. In četrto,
Mohor...?«⁷

Včasih pa se razvijajo celi pravi dvogovori, kot npr. pri Finžgarju.

³ Zbrani spisi VI. Lj. 1927 str. 195.

⁴ Gozd in pečina. Lj. 1966 str. 156.

⁵ Kamen. Perspektive 1/1960-61, str. 740.

⁶ Obširna bibliografija v knjigi Lubomira Doležela: *O stylu moderni češke prozy*. Praga 1960. na-
vaja v glavnem slovanske vire. Novejše vire, predvsem v zahodnoevropskih jeziki, navaja Erika Höch-
nisch v knjigi *Das gelangene Ich*. Studien zum inneren Monolog in modernen französischen Romanen. Hei-
delberg 1967. Pri nas je o nepravem premem govoru pisal Jože Toporišič. Najprej v svoji knjigi *Pripo-
vedna dela F. S. Finžgarja*. Lj. 1964, predvsem v poglavju Portretiranje in podajanje toka zavesti (str.
86—102), žal da le praktično, brez teoretičnega razglabljanja in ob zelo neenotni terminologiji. Kasneje
omenja nepravni premi govor tudi v svojem *Slovenskem knjižnem jeziku* 3. Lj. 1967 (str. 99).

⁷ Ivan Pregelj. Izbrano delo I. Celje 1962, str. 17.

Pod noč tistega dne se je naklepičilo, da je pricijazila Kurja Micka koš jajec iz Mišjega dola. Na razpotju zagleda v povaljanem snegu knjigo.

»Debte, branje!« je zapiskala skozi šilasti nos. Sklonila se je in izvlekla Mohorske bukve iz snega.

»Kdo bi bil izgubil to reč?« je preudarjala, ko je lezla previdno z nevarnim tvorom proti Zelinu. »I kdo? Gospod Janez! kdo pa bere na bukve v Mišjem dolu ali v Zalazu? Nihče. O Janez, Janez so izgubili. Kolikokrat sem jih srečale z bukvami med prsti!«

Očedila je knjigo snega in jo zamotala v veliko rdečo ruto. »Srečo pa imaš, Mica!« Široke ustnice so se ji razlezele v radost skritega poželjenja.

»Kako sem zaželela kozarček vinčka! Na, pa se mi natoči sredi pota! Še nocoj stopim pred gospoda. Pa porečem: Ali so izgubili, ali niso? Tuja reč je to-le. Našla sem in prinašam, kamor se spodobi. Zakaj niste namreč pridigali zaman o sedmi božji zapovedi, in pa tudi zavoljo tega, da se prepričate, kako po krivici ljudje pomičejo Kurjo Micko s hudobnimi jeziki, kakor da bi ji bili zelniki nevarni. Tako-le porečem.«

Mož pa odgovori in pokima: »Prav, prav, Mica. Lepo je to in po krščanski dolžnosti.«⁸

Nato bo stopil mož k steni in pritisnil tisti beli knofek. V veži: 'Cingilik', v hišo pa Marijana.

»Daj, daj poreče mož, Mici kozarec vina! Lej, izgubljene bukve je našla in vrnila.« Na te besede bo pa za me praznik v kuhinji, naj kaže pratika, kar hoče. Marijana bo navrgla pogače in še kaj. Ni stisnjena, kakor Jera v Brdih.«⁹

Menim da bi temu pojavu bolj ustrezal izraz notranji govor (angl. inner speech, rus. vnutrennaja reč, polj. mowa wewnętrzna).

Ena od oblik tega notranjega govora je tudi naš nepravilni govor (češ. nevlastní příma reč, slovaško nevlastná priama reč, rus. neoboznačennaja prajamaja reč, fr. style direct libre).

Osnovna značilnost nepravilnega premega govora je, da ga pisatelj uporablja, kadar hoče pokazati tisto stopnjo zavesti, ko človekove misli, asociacije ali občutki že dobijo svojo obliko v besedi, le-ta pa še ni bila izgovorjena, torej še ni dobila svoje slušne podobe. Zato ga pisatelj navadno uvaja z glagoli mišljenja. V tem se razlikuje od »toka zavesti«; ta hoče posredovati dosti bolj zapleten potek, potek ki skuša seči kar se da globoko v zavest ter slediti nastajanju posameznih misli.

Druga značilnost nepravilnega premega govora je raba prve osebe; V tem se bistveno razlikuje od polpremega govora, ki praviloma uporablja tretjo osebo, torej o notranjem govoru le poroča.

Tretja značilnost je, da ga pisatelj uporablja vedno le v tisti plasti svojega dela, v katerem posreduje besede junaka, in nikoli ne v plasti pripovedovanja. To praviloma velja, če je delo napisano v tretji osebi.

Zanimivo je zasledovati, kako so si pisatelji počasi priborili pravico označevati nepravilni govor.

Najprej so ga po zahtevah latinske slovnice¹⁰ pisali enako kot premi govor, z vsemi ločili in veliko začetnico. Latinska slovnica namreč pravi: Kadar navajamo besede ali misli kake osebe dobesedno, to je tako, kakor jih je govorila ali mislila, imenujemo to premi ali direktni govor (oratio recta).¹¹

⁸ Na težave, ki jih je imel avtor z ločili, je opozoril Toporišič v citiranem delu (str. 95).

⁹ F. S. Finžgar. Zivljenje in smrt Mohorske knjige. Koledar Mohorjeve družbe 1908 str. 61.

¹⁰ Slovenske slovnice se pri definicijah premega govora omejujejo le na izgovorjene besede.

¹¹ Rudolf Južnič. Latinska slovnica. Lj. 1952, str. 438.

V takih primerih nam le glagoli mišljenja povedo, da ne gre za premi govor.

Lojzka si je mislila: »Če zdajle umrje in mi pride povedat!«¹²

Ta način je marsikje v navadi še danes. Toda že zelo zgodaj so pisatelji začeli opuščati narekovaj, da bi vsaj tako opozorili na razliko med premim in nepravim premim govorom:

Zato je nekega dne pod drevesom sreče premišljeval: Ne vem za očeta ne za mater. Bog ve, kod se morata klatiti; kdo ve, kako se jima godi...¹³

Oblika uveljavljanja nepravlega premega govora je tudi opuščanje velike začetnice. Najprej stoji stavek še v narekovaju, kot npr. pri Kersniku.

Slikar je med potom že večkrat pobijal misel, da pozve, kdo je njegova spremljevalka; prišla mu je nehote na misel, a zavrnil jo je sam; zanimalo ga je bolj, pustiti ji v svoji domišljiji večji krog kombinacij; srečanje je bilo nenavadno, prijetno in je imelo nekaj romantične barve, če tudi malo; čemu torej še to odbijati; »naj mislim, da je vsaj princesinja, katero spremljam,« dejal je Kosan sam pri sebi.¹⁴

Isti avtor pa je nepravi premi govor označil tudi drugače; brez narekovanj in z malo začetnico:

Držal je njeno ročico in hotel se posloviti z daljšim stavkom, a dejal je le: »Z Bogom!« In potem, — ali je bilo to posledica misli: saj je več ne vidim, in ne pozna se tudi ne; ali pak je hotel mladi mož res nekoliko več poezije za današnje srečanje, ali morda celo sam ni vedel, zakaj in kako se je zgodilo: — objel je drobno stvarco z levico in ustna njijuna so se srečala jeden trenutek.¹⁵

Slednjič se je nepravi premi govor osamosvojil od premega govora. Začnejo ga pisati brez kakršnihkoli posebnih znamenj. Najprej ga še spremljajo glagoli mišljenja:

Nadzornik ga res ni poslušal, ampak je komaj slišno požvižgaval. Kvirin, ki je bil ves v ognju, je zdaj iznenada umolknil. Neka čudna užaljenost je zadržala besedo. Komu govorim, se je zavedel? Komu razkazujem najdražja spoznanja, ki so se komaj razcvetela? Predramil se je in bilo ga je sram.¹⁶

Končno je izginil še glagol mišljenja, kot pri Hiengu:

Vedel je, da mora peti nekaj brezumnega in neumnega. Imao sam sedam žena. Čemu to pojem? A čemu sem segnal te ljudi na kup? Pojem in moram peti.¹⁷

Pričujoči sestavek naj opozori na nepravi premi govor predvsem slovničarje v upanju, da mu bodo našli mesto v slovenski slovnici, pa tudi stiliste v prepričanju, da imamo opraviti s stilno prvino z visoko stopnjo stilne zaznamovanosti.

¹² Ivan Cankar. Zbrani spisi VI. Lj. 1927, str. 278.

¹³ Janez Cigler. Sreča v nesreči. Lj. 1931, str. 64.

¹⁴ Janko Kersnik. Lutski ljudje. Ljubljanski zvon 1882, str. 164.

¹⁵ Janez Kersnik. Lutski ljudje. Ljubljanski zvon 1882, str. 165-6.

¹⁶ Miran Jarc. Človek in noč. Lj. 1960, str. 163.

¹⁷ Andrej Hieng. Novele. Maribor 1954, str. 21.

MISEL O NAŠEM SLOVENSKEM JEZIKU *

Pred mesecem dni sem bil naprošen, da bi spregovoril o temi, kdo ogroža slovenski jezik. Obljubil sem, da bom to storil. Ker sem imel neodložljivo delo, to obljubo izpolnjujem šele sedaj, po svoji vesti in znanju. Vem, da — kot nihče drug — nisem nezmožljiv in da današnje moje besede ne morejo biti drugega kot pričevanje človeka, ki se več kot eno desetletje zelo intenzivno ukvarja s slovenskim jezikom le znanstveno raziskovalno, ki pa je hkrati tako vraščen v življenje povprečnega uporabnika slovenskega jezika, da do neke mere po pravici izraža tudi njegove poglede na to vprašanje.

Mislím, da jè tak srbski pregovor, ki pravi: Gdje ima dima, ima i vatre, tj. kjer se kadi, mora biti tudi ogenj. Vprašanje slovenskega jezika torej jè, ~~obstoji~~ ^{ajz} To moje priznanje za nikogar ne bo odkritje, saj nam v Sloveniji že leta ne manjka pričevanj o tem, da z našim, slovenskim, jezikom nekaj ni v redu. Spomnim naj samo na številna taka pisma bralcev v Delu, na dopise radiu in televiziji in uredništvom časopisov, na predavanja v okviru Društva slovenskih pisateljev in prevajalcev, na pismo Socialistične zveze Slovenije iz leta 1965 o nekaterih negativnih stvareh v zvezi s stanjem slovenskega jezika, na lansko oktobrsko zborovanje slovenskih slavistov v Mariboru, na katerem so razprave o teh problemih počastili s svojo prisotnostjo tudi zelo vidni zastopniki Socialistične zveze Slovenije. Nazadnje naj opozorim še na ugotovitve ustavnega sodišča Slovenije, ki precej nadrobno navajajo zelo konkretna dejstva o tem, da je ustavno zagotovljena enakopravnost slovenskega jezika dokaj jasen problem, potreben nujne rešitve. In še to in ono. Vse omenjeno je deloma že zgodovina tudi v tem smislu, da zanjo obstajajo dokumenti, trdna pričevanja, ki jih je po mojem mnenju — mogoče in pametno analizirati in raziskati, ni pa jih mogoče in ne koristno skrivati ali morda celo zanikovati.

Morda gledam na vso zadevo preveč kot znanstvenik, ki nasproti nobenemu pojavu ne reagira z vnaprejšnjim sumničanjem, temveč tudi neprijetna dejstva sprejema kot potrebna pojasnitve, kot predmet svojih raziskav, ki naj mu jih pojasnijo, da jih bo spoznane znal obvladati. Moje mnenje o vprašanju slovenskega jezika torej je, da je za tisto, kar v splošnem rojeva tako široka obrambna prizadevanja slovenskega jezika, objektivni vzrok: je neka nepravilnost v obravnavanju slovenskega jezika, nenaravno omejevanje njegove življenjske moči in teženj — da se tako izrazim — teženj po popolni odraslosti, po funkcionalni zasičenosti.

Pot slovenskega jezika do funkcionalne enakopravnosti ni nič manj mučna od poti slovenskega naroda do dejanske politične enakopravnosti, ki je bila, kot znano, dosežena šele med narodnoosvobodilno vojno z ustanovitvijo najvišje možne politične samoupravne enote — slovenske države, ki se je nato v lastnem interesu svobodno združila z enakimi enotami drugih jugoslovanskih narodov v skupno državo.

* Govorjeno na RTV Ljubljana, junija 1967.

Ker smo torej Slovenci v političnem smislu dosegli največjo mogočo samoupravnost, te ne more krniti manjša stopnja jezikovne samoupravnosti. In dejstvo, da tega in onega ni mogoče doseči v slovenskem jeziku, da tej in oni potrebi slovensko govorečega ni ustrezno v slovenskem jeziku, četudi bi lahko bilo, ustvarja upravičen občutek omejevanja. Ta pri ljudeh, ki vedo, da imajo pravico živeti brez nenujnih omejitev, zbuja naravno prizadevanje, da se odstranijo momenti, ki povzročajo to neljubo, nekoristno, škodljivo stanje.

Ustavno sodišče Slovenije je ugotovilo, da je opisano neugodno stanje enakopravnosti slovenskega jezika v veliki meri posledica neizvrševanja naših ustavnih določil. Podobno so ugotovili tudi drugi. Mislim, da ni moja dolžnost raziskovati, zakaj je prišlo do paradoksalnega, pravno nemogočega stanja, da se glede jezika nekaznovano prezirajo ustavna načela. Gotovo pa premoremo institucije, ki bodo poskrbele za to, da se take stvari ne bodo več dogajale. (Pri urejevanju tega vprašanja bi se gotovo bilo dobro zgledovati po Švici, ki je v pravilnem urejanju medjezikovnih zadev v okviru ene države prišla na pravi poti še najdalj.)

Toda tudi ko se bodo enkrat naša ustavna določila glede enakopravnosti slovenskega jezika izpolnjevala, se za slovenski jezik še vedno ne bodo nehali problemi, saj je znano žalostno dejstvo, da slovenskemu jeziku prostovoljno jemljejo pravico polnopravnosti Slovenci sami:

slovenska podjetja, ki svojih izdelkov ne oskrbujejo s slovenskimi besedili o tehničnih in drugih lastnostih svojih proizvodov tudi tedaj ne, ko so namenjeni slovenskemu potrošniku;

slovenski človek, ki le prerad vsakemu tujcu razkazuje svoje znanje njegovega jezika;

ki svojo rahločutnost nasproti vsemu nedomačemu dokazuje tudi s tem, da od vodilne tujejezične osebnosti v svoji sredi ne zahteva tega, da bi ona razumela kolektiv, od katerega živi, temveč skuša kolektiv približati jezikovni občevalni sposobnosti vodilne osebnosti, kar spominja na neljube navade iz obdobja podrejenosti;

slovenski človek, ki se sam nekako straši pravic, ki mu jih daje popolna svobodnost;

nazadnje slovenski človek, ki se, ne redko, tudi ne zmeni za svoj materni jezik in utone v večjem tujem slovanskem ali neslovanskem jeziku, tam pač, kot je povedal že Prešeren, kjer je več »slave, blaga«.

Ti problemi nam bodo ostali tudi v trenutku, ko se bodo ustavna določila o enakopravnosti slovenskega jezika v celoti uresničevala, njih kršitev pa avtomatično kaznovala. In tu se postavlja vprašanje, kaj lahko storimo proti tem negativnim pojavom. S čim jih lahko zmagamo? Kako bomo dosegli, da bo zavest o pripadnosti slovenstvu, tj. posebnosti, dragoceni, kulturni, duhovni, zgodovinski in politični individualnosti majhnega ljudstva na meji med srednjo Evropo in Balkanom, da bo ta zavest prevladala čisti komercializem, grobo materialno pridobitništvo, rekel bi — čisto biološko potrošniško naturo mnogih Slovencev, tako da jim bo lastna vest in zavest narekovala ravnati drugače: da bodo torej izdajali dokumentacijo v slovenščini, uporabljali svoj jezik v večnarodnostnih zborih, zahtevali spoštovanje govornega okolja od tujejezičnih ljudi, ki med nami živijo, itd.

Ob takih vprašanjih se človek spomni Župančičevega rotenja slovenskega ljudstva pred prvo svetovno vojno: »Boš, rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst?«

Mislím, da je rešitev tega vprašanja odvisna od naše resnične kultiviranosti, kulturnosti (in ne samo naše), od našega prizadetega in pristnega sodelovanja pri zadevah človeškega duha in srca. Če se bomo kulturno dovolj izobrazili, bomo nujno postali potrošniki dobrin, do katerih v veliki meri vodi samo materina, v našem primeru slovenska beseda. (Na mislih so mi besedna in gledališka umetnost in duhovna in нравstvena omika sploh, do katere prihajajo najširši krogi le po materini besedi.)

Mislím, da tisti, ki branijo polnofunkcionalnost kakega jezika, delajo to iz najvišjega kulturnega razloga. Potegujejo se torej za edino pot, ki jo imajo najširše množice, da se resnično kultivirajo in v največji možni meri počlovečijo, humanizirajo. To velja tudi za take duhovne velikane, kot sta med nami Prešeren in Cankar. Oba sta odlično znala tuji jezik, h kateremu bi jima sicer bilo koristno preiti, pa sta slovenščino branila proti ilirščini in novoilirščini prav iz prepričanja, da svojo človečnost v največji meri lahko dokazeta in jo izrazita le v svoji materinščini.

Ni torej nikaka kaprica slovenskih velikih duhov, ko so bili trdni Slovenci, temveč volja po polnosti in obramba le-te jih je postavljala na znana stališča.

Realna vrednost (koristnost) materine govornice se kaže tudi v negativnih posledicah, če se zanemarja. Za Vraza, ki je namesto slovensko pisal ilirsko, je veliki Cankarjev sodobnik, hrvatski pesnik A. G. Matoš zapisal, da bi bile njegove pesmi več vredne, ko bi jih bil pisal slovensko, in o Prešernu je Matoš upravičeno menil, da bi ne bil pesnik evropskega, prvega ranga, ko bi ne bil pisal slovensko, tj. v materinem jeziku.

V materinem jeziku so videli najuspešnejši pripomoček kultiviranja vsi veliki Slovenci. Žive priče tega so soočenja, ki jih ponazarjajo dvojice kot Trubar — Vergerij, Prešeren — Vraz, Cankar — Ilešič, da se zaustavim na tem mestu. In prav Cankar je imel tako čudovito prav, ko je ob neki taki priliki vzkliknil: vprašanje o zamenjavi slovenskega knjižnega jezika s katerim drugim postavljajo zmeraj tisti, ki nobenega jezika prav ne znajo. Ki so jim — bi dostavili — torej vrata k najvišji srčni izobrazbi dejansko zaprta.

Če si sedaj še enkrat zastavimo izhodiščno vprašanje, tj. kdo ogroža slovenski jezik, lahko odgovorimo, da tisti, ki jim manjka dejanske kulture.

Sestavni del splošne kulture pa je tudi kultura jezika. Rekel bi, da nepogrešljivi sestavni del. In tu moram, žal, ugotoviti, da ni vse storjeno, da bi bila kultura slovenskega jezika našemu času primerno dognana.

Jezikovna vzgoja bi morala na stežaj odpreti mlademu človeku vrata, ki vodijo na polje kulturnih vrednot. Danes žal tega ne dela dovolj, kot sem za najrazličnejša področja sproti ugotavljal v svojih radijskih pogovorih o jeziku. Oglejmo si zbrane te negativnosti:

tu je nepravilen odnos do knjižne slovenščine na slovenski univerzi med vojnoma in pomanjkljiva personalna politika na univerzitetni slovenistiki tudi po drugi svetovni vojni;

tu so neodgovorni profesorji slovenščine na naših srednjih šolah, ki se mnogi knjižnega jezika ali nikoli niso učili ali pa nimajo smisla zanj in zato ne izpolnjujejo svoje dolžnosti, ko slovenskega jezika sploh ne poučujejo;

tu so z urnikom zožene možnosti za proučevanje slovenščine na večini naših srednjih šol;

tu je nerazumna (?) odsotnost splošnega učnega načrta za slovenščino na srednjih strokovnih šolah (vključno tehničnih), ki dovoljuje direktorjem, inžer-

nirjem in posameznim slavistom, da krojijo obseg in podobo učenja slovenščine po svoji mili volji in pameti;

tu je dejstvo, da ves neslavistični profesorski in predmetni učiteljski kader vseh šol v Sloveniji sploh nima slovenistične jezikovne izobrazbe;

tu je končno dejstvo, da naš jezik deloma ni dovolj raziskan, je deloma napačno razlagan in posiljen od napačnih jezikovnih nazorov, pogosto vkljenjen v železno srajco predsodkov in razvojno oviran od varuhov teh predsodkov.

To niso majhne grožnje slovenskemu jeziku, ni jih mogoče na hitro zavrniti, toda nekaj je že, če se jih zavedamo in začnemo boj proti njim.

Toliko in tako vem o ogroženosti slovenskega jezika povedati jaz.

Zapiski, ocene in poročila

AVGUST DR. PAVEL*

O našem prekmurskem rojaku Avgustu Pavlu je nastala v 20-ih letih po njegovi prezgodnji smrti obsežna literatura v madžarščini in slovenščini. V njegovem znamenju se odvija tudi del uradnega zbliževanja med sosedi, kar dokazujeta oba simpozija o Pavlu, katerih gradivo vsebuje ta zbornik. Kar dva sestanka v dveh letih bi sicer utegnili prinesiti kaj pomembnih novih dognanj o osebnosti, ki je delovala v kulturah dveh narodov na tolikih področjih — toda pogoj za to bi bilo temeljito strokovno poznavanje Pavla in njegovega dela pri avtorjih ter izbor zares novih, neobdelanih vprašanj, ki bi se jih bili pa morali referenti natanko držati. Vsega tega je bilo pri obeh simpozijih bolj malo. Doslej premalo obdelana vprašanja so npr. Pavlovo prevajalsko in etnološko delo — drugo pa so ponavljanja že znanih dejstev, pa še z napakami; povrh so še razni referenti ponavljali iste stvari, pa še različno, ker nápak itd. Zaradi vsega tega in še bolj zaradi skrajno nemarne oblike in neznanstvene metode dela v mnogih primerih, posebno v prevodih, žal zbornik ni v čast Pavlu, ne založbi, urednikom itd.

Odgovorni za tako prav slabo opravljeno in zaradi mednarodnega značaja hudo neodgovorno delo so pač — kar štirje uredniki: Niki Brumen, Miklós Takács, Jože Ternar in Jože Vild. Ne moremo reči drugače: vsa knjiga dokazuje, da je nekdo (uredniki?) dal besedilo v tiskarno (slovensko v Soboti, madžarsko v Szombathelyu), ne da bi se ga bil kdo dotaknil s kakim popravkom — ali pa je popravil le del grobsti, če jih je bilo še več v besedilu. Prav tako si ne moremo misliti, da je sploh kdo delo popravljajl med tiskom — ne tu ne tam — dokazov preveč, žal. Dovoljujemo si izreči željo in prepričanje, da bi bili morali uredniki popraviti tudi stvarne napake, neenotnosti v besedilu, primerjati prevode z izvorniki, poiskati vsaj skromnega lektorja za slovenščino in madžarščino (če so ga pa imeli — je vreden najslabše ocene in kar temu sledi!). Glede zaniknosti je ta publikacija edinstvena pri nas, vsaj med takimi, ki si (verjetno si tudi ona?) lastijo znanstven značaj. Oglejmo si dokaze!

Stvarne napake, ki so jih zagrešili avtorji in pustili uredniki. Str. 10,27 (odslej strani na začetku): Strekelj (ne Strebeli 27, ne Štrekl 33 trikrat) ni mogel pisati Pavlu l. 1922, ampak deset let prej, ker je že isto leto umrl. — 17: S Pavlovo habilitacijo ni bilo tako preprosto, saj ga je Asbóth skušal že 1915 spraviti na stolico in neuspeha nista zakrivila ne »vpoklic na fronto«, ne invalidnost. — 20: Bibliografija v tem zborniku dokazuje, da P. ni podpisal »pri prvih treh v slovenščini napisanih pesmih s psevdonimom »sinek (prav: Sinek) Martinek.« Isti avtor trdi, da je P. izdal »del njegove (tj. Štefana Kúharja) neobjavljene zbirke« ljudskih besedil (20, 37) — ko je vendar objavil lastne zapise. — 49, 80: P. spis Madžari in Slovenci ni bil prvič objavljen šele 1947, ampak že

* Zbirka predavanj s simpozija v M. Soboti 27. maja 1966 in s simpozija v Szombathelyu 27. avgusta 1966. (Isti naslov tudi v madžarščini.) Pomurska založba Murska Sobota. A. Berzsenyi Dániel Könyvtár Szombathely. 1967. Str. 136.

1943 v nemščini — glej zopet bibliografijo! — Nobenemu od kar štirih avtorjev ni jasno, kdaj je izšel VI. letnik revije Nyelvtudomány — 17, 59: 1916, 20, 46, 79: 1918 — uredniki lahko berejo v bibliografiji 112, da 1916—1918, kar bi si strokovni referenti pač morali ogledati na platnicah revije, če že z uredniki vred prezirajo npr. SBL. — 46 in 79: madžarskemu avtorju je bila pred 60 leti slovenščina »literarno (ta beseda v prevodu izpuščena!) tako skromno dokumentiran jezik«. — 48 in 80 po istem avtorju nastopajo »predvsem v prekmurskem« ljudskem pesništvu madžarski junaki, ki jih v resnici v njem ne najdemo. — O bibliografiji bomo govorili na koncu.

K stvarnim napakam moremo šteti tudi take naivnosti (kako naj jih sicer imenujemo?) v znanstvenih spisih, kot so: 1) prevajanje naslovov tujih revij, tako da navaja ali samo slovenski naslov, kar je docela nedopustno: Jezikoslovje 20 (izvirno: Nyelvtudomány), ali poleg izvirnega tudi »prevod«, pri čemer pa se gre prevajalec take »virtuoznosti« ka-li, kot 82, 83, kjer mu je enkrat ista revija »Etnografska izvestja«, drugič pa Narodoslovna izvestja; ali 82: Razgledi županije Vas, 84: Obzornik ž. V. — Dunántúli szemle mu je 85 Zadonavski o., pokrajina pa Cezdonavje. — Etnographia si dovoli spremeniti v Etnografija 83. — Ker vsaj eden od urednikov (ki je sestavila bibliografijo...) pozna slovenske spise o Pavlu, bi mogli in morali uredniki tam najti tolikokrat navajane (in zato menda po rabi utrjene, morda celo pravilne!?) naslove teh revij, prevode naslovov Pavlovih spisov, ki jih je Filo 78—89 prav prepisal in jih prevajalec (da, to je Vlado Peteršič) samovoljno na novo in novatorsko sloveni, tako da jih najdemo tudi v več variantah, npr. 20: ne »jezik vendske književnosti« in »Zbirka vendskih tekstov«, marveč prekmurske in prekmurskih, ne 23: Hunjadiji, marveč Hunjadiji, ne 79: Južnoslovanski izvori..., marveč viri, n. m. ne: Sorodniki Orfejevega..., ampak Sorodstvo... Najmanj pa 82: Kuhinje z odprtim ognjiščem pri tukajšnjih Slovencih, ker nas bibliografija v istem zborniku, str. 130 pouči, da je ta spis bil objavljen v slovenščini (sicer ne 1933, marveč 1931) in je njegov naslov odobril avtor. — Kaka je ta »znanstvena« zmeda, o tem kriči prav pri tem naslovu še taka »prizadevnost«, da ga slovenski avtor navaja 89 skrajšanega, prevajalec v madžarščino pa je to krajšo obliko »prevedel« v madžarščino kot »Nyilt túzhelyek« 59 — dve obliki, ki ju v izvirniku ni! — 83: Lov na drozde smo že ponovno prevedli menda pravilno, če je rajni Erjavec znal kaj več o živalstvu, kot mi drugi — kot: Lov na brinovke itd.

Med takimi utrjenimi izrazi je tudi Prekdonavje za madž. Dunántúl in zato Prekdonavski pregled ali obzornik za njegovo revijo; toda prevajalec dosledno piše: Cezdonavje, zato bomo morali menda za njim pisati tudi Cezmurje?

Menda gre med stvarne in ne le jezikovne napake raba »iz Čankove« 13, 78, 79, 80 in v C. 9, poleg pravilne na C. — Celó Pavlovo ime so samo pod slikama v madžarščini zapisali v obliki Pável, ki se ji je madžarsko besedilo srečno izognilo. — Cankova je 45 Cankova (madž. tiskarna se je po nepotrebem mučila z našo črko!), Trčino in Caukarja 58 boste najbrž spoznali, za Maležiča 18, 35 (pisatelja Matijo namreč) pa marsikdo ne ve, da je Malešič (gl. Panonski zbornik, kjer je postal celo Mitja...). Toda teže boste v Moličarju 69 spoznali poštenjaka Močilarja in Madžari bodo zaman iskali to »revijo« Literatura, ki jo je naredil prevajalec v madžarščino 69 (čeprav so neko revijo s tem naslovom imeli!) — toda v izvirniku je mišljeno slovstvo. — Da je v slavističnem članku v naslovu poljske revije Rocznik slawistyczny kar 7 napak na str. 33 in 4 na 16, to krepko dopolnjuje ostale prepisovalne »sposobnosti« — čigave?

Se neko načelno vprašanje je treba razčistiti, ki ga v knjigi večkrat srečujemo: Raba Vendi, vendski v slovenskem besedilu, kar bi smeli v ironičnem smislu dati v narekovaje; sicer pa te oblike tu niso na mestu, marveč jih moramo nadomestiti s prekmurski, Prekmurci (ali prekm. Slovenci), kot smo že pokazali ob naslovu dveh P. spisov.

Jezik izvirnikov in prevodov. Po vrstnem redu najdemo v slovenskem besedilu take cvetke in bodice: 14, 17 *glasnogovornik, prilike* nam. »razmere«, 15 *kopico* — prav: »nekaj... besedja«, dve vrsti nižje manjka neka beseda, 17 *jezikoslovnih -prav* »jezikovnih«, 19 avtorjev jedrnatih stavek je prevod šolarski razvlekel: *in sicer je izšla ena razprava v madžarščini... in druga v nemščini, 19 brez muze* je »amuzičen«; ne *umetnostne*, ampak »kulturne« zgodovine; ne *osnovo*, ampak »ozadje«, 20 ljudske »pesmi« niso *pesnitve, Kleklovih* je v izvirniku »Kleklov krog«, isto na 37, ne: *očita Kleklom* (bila sta le dva), marveč »Kleklovim sodelavcem«; *isti problemi* so le »take stvari«, 21 »bolj osebne razmere« je spremenil v *družinske, 22 izpričajo šele hrepenenje* -prav, bi

mogle izpričati samo h.«, *se odpovedal ... temeljev*; kulturne nauke — »izkušnje, spoznanja«, *szombathelyjski* in še nekajkrat, enako v *Szombathelyju* 78, 98 itd. -prav brez j, 23 ne *Kocljevo* monografijo, ampak »Grivčevo o Koclju«; »magántanár mu je tu in še *izredni profesor*, drugod *izr. zasebni prof.* 80, je pa »privatni docent«, »glavarji« Horthyjevega režima so le *gospodje*; 78 konec 1. odst. je slabo preveden; *igra vlogo ...*, 79, v. 7: manjka »literarno« pred »tako«, »zbirka (adattár)« ni *register*, profesor ga ni kot študent predstavil, ampak »kot študenta«; toda ni Pavel bral v Madž. etn. društvu svoje razprave, kot je prevedeno, ampak je profesor poročal tam o njej, r. t. ne *ljubico* — »ženo«; nepopoln je naslov razprave o Bankojevi hčerki, kaj pa *sumničavi?* — *Bosnanaca?*! 80: ne *epe* — »junaške pesmi« (gl. 491), *almanah* je prestarinski za »letnik ali zbornik«, 81, 82 *predmetna* etnografija je »snovna (materialna)«; ni Pavel »osredotočil svojo ... v nemo na poučevanje konstrukcije«, marveč je le-ta »prišla v središče zanimanja« (med strokovnjaki vobče), 82 *sporočil* v strokovnem pomenu ni »poročila«; namesto »vpiše v slovar (kateri?) celotno terminologijo« — *sestavi kar slovar terminologije*; nesmisel: *poslopja so dajala pogum*; ker »boronafal (brunasta stena!)« ni znal prevesti, je k *leseni steni* dal v oklepaju madž. izraz (menda zato, da bi Slovenci bolje razumeli, za kaj gre?), *pročelno steno* — dovolj »čelno« — v *obliki* — v »okviru«, *pestre vrstice* niso »razploženjske« 83 *kot da sem pred grobom mrliča* — »kot da bi (zimzelen) žaloval nad mrličem velikega nevidnega groba«, »domovinski« ni *domačijski*; kritiki navedene pesmi sta zamenjani, »štruklji« niso *povalnik* (meščanski »zavitek«) in »ajdova kaša« niso *ajdove zlévanke (pogača) iz moke*, 84 *z potokom ni »s tokom*«, v. 18 izpustil »z znakom«; ne: *se je porodil program*, ampak: »se ponuja«; ne v ... *aspektu* — »z istega aspekta«; *jo je čutil* — »iz globokega čuta«, *je zastavljval smote* — »označeval namen«, 85 Pavlova navedba v 1. odst. je slabo prevedena, npr. *vzнемiriti grobove* — »pretesti grobove« itd. — 86 poleg napake v avtoričinem imenu je prevod z ? nadomestil prevod kratice, ki pomeni — navedeno delo ... (Uredniki tega niso uganili, če so — brali), *s tisoč nití* ... (gl. slovnice!); nemogoča je oblika in neumljiva: *po vaski zemlji* — »po zemlji Železne županije«; zadnji stavek presvobodno skrajšan. — 89 v izvirmem slov. predavanju beremo: prestavljena dela, 93 Bárdossy ni László, ampak János (gl. v bibliografiji!), 97 knjižnica, ki je sozaložila zbornik, ni *okrajna*, ampak »županjska«, 98 *zavzete z ... problemi* (dvakrat), *je čez društvo omogočal* namesto »z društvom, po društvu«, *prijatelji ljudstva* so »ljudski pisatelji«, kar je termin v madžarščini, 100 *pavelsko* (dvakrat) je nemogoče in je dovolj »Pavlovo«, 101 *dobrine* niso »vrednote«, 102 *na njega jezne meščane ...* 103 *Ob priliki odpiranja rubrike ...* saj niti ni bilo kake prireditve ob tem!). — O slogu prevodov bi mogli še marsikaj reči, pa dovolj teh pričevanj za odnos do jezika, vsebine, človeka.

O prevodih slovenskih člankov v madžarščino (oskrbel J. Konc) naj sodijo Madžari, toda bojim se, da bo njihova sodba zelo nečastna za delo, če pokažemo le na tako nepoznavanje slovenščine, kot npr. str. 30 *szlovénokat* (Slovence) namesto »szlovákokat« (Slovake); *tu emlékirat* (= spomenica) za »jezikovne spomenike«, podobno 34 *nyelvtudományi iratok*, 35 *irások* (= jezikoslovni spisi), ko ima 17 izvirmih »jezikoslovne spomenike«, 31 je prevedeno, kot da je Pavel prišel na univerzo kmalu potem, ko se je seznanil z Asbóthom; 34 *konceptio* nam. »koncesszio«, 32, 4. odstavek je docela nesmiseln, češ da je Asbóth v celoti pregledal Pavlovo delo po svojih predavanjih na Akademiji znanosti, ker je v izvirniku 16 nekaj drugega; s te strani je tudi v prevodu 32 na koncu 4. odst. nekaj besed izpuščenih, tako da stavek ni dokončan! — 33 ne v *letu 1910*, ampak »po l. 1910«. — Ne *Streklóvo delo o slov. pravopisu*, temveč »Strekljevo delo o Levčevem ...« (pa ne z malo, kot je v izvirniku: »slovenskem«) — z Asbóthom se nista *skupno odločila* za proletarsko revolucijo, ampak 17 »za katero se je opredelil enako kot A.« — 34 *sorozatát* v 3. v. je nesmiselno. — Primer nedopustnega prevajanja nazaj v madžarščino je navedba iz Pavlove razprave, ko je Pavlov stavek v narekovaju docela spremenjen in uporablja celo napačen termin *ausztriaí* mesto pravičnega »osztrák« (gl. *Nyelvtudomány VI*, str. 5)! — Še hušji je primer dveh navedkov iz Pavlovega uvoda k Hlapcu Jerneju, ki sta 62 po nepotrebnem, toda docela spremenjeno »na novo« prevedena iz slov. prevoda! Enako prvo vrstico iz Jenkove pesmi! 35 ni razumel dela stavka in je prevel nesmiselno. Del predzadnjega stavka je v izvirniku navedek, kar v prevodu ni označeno. — 87 »literaturo kot celoto« je prevedel *njih splošno literaturo*, Aškerca imenuje za — termin za uradno imenovanje! Pravilni naslov Bonkálove knjige je »A szlávok« (napak že v izvirniku 87) — 58 *ország* ni *dežela* v tej zvezi — 60 »biblični slog« ni *tekst* — 62 po nepotrebnem so uredniki pu-

stili v slov. besedilu 91 daljši navedek iz Hlapca Jerneja v madžarščini, kar ponavlja prevod; 62 *fantastičen* mesto »fanatičen«.

Pavel razlaga v prevodu Potepuha Marka v opombi str. 104 slovensko »sedmino« (navaja slov. besedo) — prevod pa: 63 »razloži, kaj je *sedmi del*« — čeprav jo je P. seve prav prevedel na n. m. — 66 hrani žalosten primer prevajalskega »oblanja«: konec odstavka je v (): *s cirilsko roko* — pomen?! — rokonai so »njegovi sorodniki«, ne pa *rojaki* (vsi Slovenci!), ki jih vsebuje izvirnik! — 69 Krpan je iz »vzorne povesti« postal *poučna*...

Bibliografiji. G. Krajevsky je sestavila zelo vestno bibliografijo Pavlovih znanstvenih spisov (z rokopisi 108 števil), leposlovnih del in prevodov (s poročili o njih, 31 enot) — tu niso navedene nekatere pod psevdonimom objavljene pesmi iz zadnjih let, — knjižnih poročil — 51 in madžarsko literaturo o Pavlu do srede 1966 — 124 enot! Tu pogrešamo predvsem nekrolog E. Csatkarja v *Etnographia* 1946, 82-3. — N. Brumen objavlja 4 str. »pomagala za iskanje virov literature (?) o dr. A. Pavlu« (z eno stranjo razlage) — objave na slovenskem ozemlju v obeh jezikih in nekatere P. slovenske na Madžarskem. Pod a) so biografije, pod c) »Beležke in ocene o Pavlu in njegovem delu« (50 enot), od česar bi kaj lahko prišlo pod a). Tu so anonimne št. 42, 43, 45—47 podpisane; št. 44, 49, 50, 87 seve sodijo spisi k Škrabcu in zdaj motijo, uvrščene po abecedi naslovov med avtorji, ki se vrstijo po abecednem redu. Nekatero stvarno napake: št. 61 (moj članek) ni objavljeno v DS 1933, marveč: Slovenec 1934, 203. — Pri št. 62 je pravilni datum: 1934, št. 252. — In še kaj izpuščenega. Hudo pa nas je razočaral razdelek b) Pavlovo delo, kjer bi pričakovali spise razvrščene kronološko, v resnici pa jih navaja po — abecednem redu naslovov, tako da se nepregledno vrstijo slov. in madž. pesmi, prevod dveh pesmi, njegova proza, objava pisem in — neumljivo, zakaj na prvem mestu — Kozakova objava treh njegovih zapisov ljudskih pesmi — pač, ker je Kozak po abecedi — pred Pavlom... Napake: izpuščenih je šest prekmurskih Pavlovih pesmi v *Novinah* 1915 in 1916; — št. 31 ni 1933, ampak IV/1930—31. Manjka članek (v mojem prev.) V Cankarjevi rojstni hiši, Slovenec 16. 9. 1939, ki ga pozna že prva P. bibliografija v njegovem spominskem zborniku 1949. — Nikakor pa nista Pavlovi pesmi pod št. 26 in 33, ne po vsebini, ne po dikciji, ne po pričevanju njegovih najboljših poznavalcev. Tako tudi nismo zvedeli za noben nov P. psevdonim in šifro, kot trdi spremeno besedilo, v katerem uvaja B. novo rabo: *periodice*, *-ci*. Močno mi je žal za tako lepo priliko in marljivost avtorice, da se ji je delo po nepotrebnem skazilo.

Če komu, je podpisane resnično žal, da je moral razkriti to poplavo slabosti in grobih napak ter da bo prekmurska mladina spoznavala velikega ljubitelja lepe besede, znanosti in resnice, reda, natančnosti v taki obliki. Zaradi madžarskega besedila pa obžalujem, da se bomo v taki naivni in hudo površni obliki predstavili, ker bodo upravičeno menili, da je taka vsa raven našega znanstvenega dela. Tudi bodo investivo (ki se tu že ponavlja): »je šlo za enostranske informacije iz Slovenije« 18 lahko obrnili na spačene madžarske stavke v pričujočem zborniku, marsikdo pa se bo lotil tudi njegovega slovenskega dela.

Vilko Novak
Filozofska fakulteta Ljubljana

ŠE ENA VERONIKA DESENIŠKA

Ob Jevnikarjevi knjigi o literarnih obdelavah Veronike Deseniške je bila kratka beseda v lanskem letniku Jezika in slovstva, v 5. številki Zaliva 1967 pa je Anton Slodnjak dopolnil njih število z omembo Vrazove hrvaške pesnitve Fredrik i Verunika. Ne bi pa smeli tu pozabiti *Veronike Deseniške, zgodovinske tragedije iz XIV. stoletja v petih dejanjih*, ki jo je napisala tržaška pisateljica Marica Gregorič in jo je ob sklepu sezone 30. aprila 1911 igralo slovensko gledališče v Trstu. Edinost je o tem poročala, da drama ni tako realistična kakor Jurčičeva, da pa je šla čez oder Narodnega doma z lepim uspehom. Mojstrski da so bili prizori drugega in tretjega dejanja, medtem ko sta bili začetno in zadnje bolj šibki. Nejasnosti, nezadostno karakterizacijo in tehnične hibe bi morala avtorica pri objavi popraviti. Smolejev Gledališki leksikon, kjer je uvrščena kot Stepančič-Gregorič in kjer so podatki iz Slovenskega biografskega leksikona popravljeni in dopolnjeni, omenja, da je igro pod naslovom Zagorski biser ponudila Slovenski matici, pa tam ni bila sprejeta. Tako jo je natisnila v drugem letniku svoje Jadranske 1922. leta.

Delo nima posebne literarne vrednosti, vendar zasluži, da se nekaj ustavimo ob njem, ker je pomenljivo za čas, kaže nekaj svojih črt in je utegnilo imeti zveze z nadaljnjimi odrskimi obravnavami tega motiva. Očitno je, da je Gregoričeva poznala poleg Jurčiča tudi Evgena Tomiča. Kakor on je napravila Veroniko za hrvaško junakinjo, tako celo, ki je prežeta z narodnim duhom novega časa, razumljivim v obrambnem položaju, kakršnega je imelo slovenstvo zlasti v Trstu. Nikoli bi ne vzela, pravi, drugorodca, Nemca, in tudi oni »poznajo našo narodno zavest«. Ljudstvo, ki nastopa v narodni noši, se pritožuje nad divjaškim početjem Celjanov v Zagorju. In ko zve (v tretjem dejanju), da je Friderik ubil rojakinjo Elizabeto Frankopanko, ki je sina vzgojila v hrvaškem duhu, uporno hrumi proti njim, češ: odkar so Nemci gospodarji, ni varnosti. »Slovan ne pozabi ran... Proč s trinoštvom, konec suženjstva!« Hermanu pa so ti demonstrirajoči Zagorci, ki sanjajo o narodnih pravicah, hrvaški sužnji.

Iz novih časov je nazaj preneseno tudi gledanje na lahkomišljenega in lahkoživega moškega, kakršen je Friderik. Ljubezen mu je samo za užitek, potem pa žensko lahko zavržeš »ko iztisnjeno citrono«. Herman je podobno prikazan. Sinu dopušča, da se kratkočasi v zakonu, ne bi pa smel biti zaljubljen kravji hlapec in se vezati s kmetico. Barbari, ki je omožena, kakor govori sama, z mršavim starcem, pa je njena kri ko lava in si zato privoščiti ljubezenske sestanke, pridiga mogočni Celjan, da ženska na pohotnost še mislite ne sme. Zanj so to nauki za kmetice. Sam Herman pa poželjivo zalezuje Veroniko, ko jo ima ujeto v celjskem gradu — podobno kakor kasneje pri Novačanu.

To je pač gledanje moderne emancipirane ženske in narodnjakinje in še aktualistično poudarjeno. Če taki napadi na dvojno moralo, ki daje oblast močnejšemu, ne segajo čez povprečje, je pa več domiselnosti v Veronikinem srečanju z mladim gospodom, ob katerem ji vzdrhti srce, ne da bi vedela, da je to ravno Friderik — torej moški iz vrst tistih, ki predstavljajo tuje nasilje. Neskušena Veronika seveda zaupa, da je njegova lahkomišljenost samo mladostna vihravost. V njenem prvem srečanju s Friderikom je nekaj podobnosti z Župančičevo zasnovo. Drugo bolj živo črto je Gregoričeva vsaj nakazala pri Elizabeti. To je tiha, vdana žena — prevelika vdanost pa po besedah njene prijateljice ne privlači, in Friderik ji očita hladnost. Ko pa ji pove, da je pripeljal Veroniko, se ta vdana ženska, ki ga je blagoslavljal, ko ji je pokazal ljubeznivost, razburi, mu vrže v obraz punčaro in vlačugo — pokaže torej temperament. S tem razdraži moža, da jo zabode.

Razplet kaže, kako pride Friderik v ječo in za njim še Veronika, ki se je skrivaj z njim poročila. Tam ona spozna, da je pustolovec in goljuf, in ga zapodi spred oči. Pred sodniki dokažejo, da je plemkinja in veljavno cerkveno poročena. Tako jo sodišče oprosti. Herman pa jo da utopiti v ribniku. To so prijemi, ki računajo na preprosto učinkovitost. V resnejšo tekmo z drugimi odrskimi deli se taka Veronika Deseniška ni mogla spustiti; ne moremo pa reči, da bi bila brez zanimivosti.

L. Legiša
SAZU Ljubljana

O JEZIKOVNI VZGOJI

Naš čas je ljudem omajal jezikovno zavest. Postalo nam je vseeno, kako govorimo. Obenem so javni nastopi postali nekaj vsakdanjega: vsi smo poklicani, da govorimo za javnost. Vedno manj je »izvoljenih«, ki bi se mogli na govor temeljito pripravljati. Vsak hip te reporter lahko preseneti z mikrofonom — povej svoje mnenje o tej ali oni stvari! Zvečer bo v radijskem dnevniku na tisoče ljudi poslušalo tvoje jecljanje.

Zaradi velikih družbenih sprememb je toliko bolj potrebna skrb za jezikovno vzgojo. Ta se začinja v osnovni šoli, včasih pa tudi konča. Osnovna šola je splošno izobraževalna. Veliko število učencev šolanja ne nadaljuje, tako da je vsa jezikovna vzgoja oprta le na osemletno šolsko obveznost in kvečjemu še na jezikovni pouk v vajejski šoli. To pa je minimalna mera jezikovne vzgoje, posebno če pomislimo na to, da se zatečejo v vajejsko šolo tisti učenci, ki se že v osnovni niso bogve kako izkazali. Toda tudi ti ljudje bodo imeli v življenju enake pravice in dolžnosti. Če ne drugače bodo kot samoupravljalci in člani raznih organizacij prisiljeni javno govoriti.

Naš sistem izobraževanja dovoljuje prehod iz ene šole v drugo. Nedokončano splošno izobrazbo si ljudje lahko dopolnijo z večerno osnovno šolo in raznimi tečaji. Kdor se obnese v svoji stroki, si lahko pridobi višjo kvalifikacijo. Poznamo razne vrste

dopisniških šol itd. Vse lepo in prav, le nikoli se ne vprašamo, koliko so te šole tudi jezikovno uspešne. Saj ni čudno, če ta ali oni učitelj (lahko tudi slavist) ne obvlada materinega jezika — osnovna šola, vajenska šola, tečaj, uspešno opravljeni izpit, končana višja šola — kje je pri tem ostala jezikovna vzgoja? Osnovna šola mu je ni dala v celoti, vajenska tudi ne. Na višji ali visoki šoli je študiral svojo stroko in si čut za materin jezik lahko zelo kvaril s srbohrvatskim jezikom. Danes tolče v šoli mešanico pogovornega jezika, narečja in hrvatizmov, kvari otrokom občutek za jezikovno pravilnost in podira tisto, kar slavist z muko gradi. Toda to je le en primer, ki dokazuje, da človek ne more postati jezikovno vzgojen tako rekoč iz nič.

Naj opozorim na govorne vaje, ki jih predpisuje učni načrt za osnovno šolo. Konec koncev je res kaj malo važno, ali bo mojster finomehanik pri svojih petdesetih letih še poznal pridevniški prilastek in vedel, da je izšel prvi slovenski roman ravno 1866. leta. Zelo važno pa je, kakšen odnos bo imel do materinega jezika. Ali bo sploh pismen? Kakšno bo uradno pisanje, ki bo prihajalo iz njegovih rok? Kako bo zvenela beseda, kadar bo spregovoril?

Rado se dogaja, da zaradi obilice drugega dela v šoli pozabljamo na govorne vaje. Najbrž si jih v taki obliki kot si jih zamišljamo, res ne moremo privoščiti vsako uro, toda tedensko le morajo priti na vrsto.

Pri urah govornih vaj mora zaživeti učenčeva besedna ustvarjalnost. Spoznati mora, da je treba govorno besedo posredovati javnosti v najčistejši obliki. Tega ne bomo dosegli, če bomo pri govornih vajah zahtevali, naj učenci obnavljajo knjige, ki so jih prebrali za obvezno čtivo. Tudi če jim dovolimo pripovedovati vsebino filmov, govorne vaje s tem ne bodo dosegle namena. Jezikovna kultura učencev zato ne bo nič večja. Reporter bi zanesljivo slišal takle odgovor: ja, športnega dne smo bli vsi zlo vesel. Fajn je blo. Zato se mi zdi pametneje opirati govorne vaje na dogodke iz vsakdanjega življenja, pripovedovati o športu in kulturnih prireditvah ter pogosto uporabljati obliko razgovora (intervju). Take govorne vaje so vsaj življenjske.

Ali naj se učenci na govorne vaje pripravljajo ali ne? To je v prvi vrsti odvisno od vsebine. Od prvega do osmega razreda bomo pri govornih vajah itak uporabljali razne metode, različno vsebino in časovno omejitve. Pripravljene govorne vaje ocnujemo po drugačnih merilih kot nepripravljene. Življenje navadno zahteva hiter odgovor, zato moramo učence navaditi, da se bodo znali lahko izražati, ne da bi se na doma teden dni pripravljali.

Pri govornih vajah, to je pri jezikovni vzgoji, nam lahko veliko pomaga magnetofon. Lahko se opiramo na samostojne nastope učencev v kroških (OZN) ali na pionirskih in mladinskih sestankih in konferencah. V razredu kasneje ugotavljamo, kakšni so bili nastopi v jezikovnem pogledu. Na šolo prihajajo razni gostje. Tudi z njimi se učenci pogovarjajo. Ali se praktično kaj pozna, da imamo na urniku govorne vaje? In končno — vsak odgovor na vprašanje iz katerekoli šolske snovi je govorna vaja, je izraz jezikovne zavesti. Le da pri tem lahko zadenemo ob učitelje, ki jeziku sami ne posvečajo skrbi. Ne pomaga nobeno teoretiziranje ali besedičenje. Če se danes niti izobraženec ne zaveda pomena jezikovne vzgoje, kaj moremo pričakovati od prihodnosti?

Berta Golob
Osnovna šola Preddvor

VIKTOR KUDELKA: SLOVNÍK SLOVINSKYCH SPISOVATELU S NÁSTINEM HLAVNÍCH VYVOJOVÝCH ETAP SLOVINSKÉ LITERATURY*

Dr. Viktor Kudělka, češki strokovnjak za slovensko književnost, je v zbirki učbenikov filozofske fakultete univerze v Brnu izdal priročnik za pouk slovenske literarne zgodovine. Knjiga je, čeprav je izšla samo v 200 izvodih kot skripta, vredna pozornosti, saj je ena redkih slovenističnih knjižnih publikacij v tujini in menda edini visokošolski učbenik slovenske književnosti, ki je doslej izšel zunaj naših meja. Slovník ima več delov: kratek uvod, pregleden oris razvoja slovenske književnosti od Brižinskih spomenikov do danes, slovar s 150 gesli in bibliografske preglede. Slovar zajema književ-

* Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 84 str. 4°. Učební texty vysokých škol. Universita J. E. Purkyne v Brne. Fakulta filosofická.)

nike, literarne zgodovinarje in kritike, pa tudi tri stvarna gesla: Brižinske spomenike, slovensko moderno in slovensko reformacijo. Izbor književnikov je smotr. Iz stare književnosti so prikazani le najpomembnejši, poudarek je na 19. in 20. stoletju; zajeti so še npr. Strniša, Taufer, Vegrijeva, Smole, Rozman, mlajši niso več upoštevani. Izbor literarnih zgodovinarjev in kritikov se je Kudělki manj posrečil; manjkajo vsaj še Bernik, Boršnikova, Petre, Pogačnik, Rupel in Zadavec. Članki vsebujejo popolne rojstne in smrtne podatke, oznako dejavnosti, kratak življenjepis in pregleden oris ter označitev literarnega dela. Slovenskim naslovom literarnih del je dosledno dodan češki prevod. Posebno vrednost daje priročniku, da avtor ob delih, ki so prevedena v češčino, opozarja na prevode, ne le knjižne, ampak tudi na pesmi, objavljene v antologijah. Moti pa nedosledno navajanje izdaj izbranih in zbranih del; pri nekaterih avtorjih (npr. Grum) so navedene, pri drugih ne. Knjiga bi precej pridobila, če bi, posebno pri klasikih, poučila bralca še o glavnih izdajah izbranih in zbranih del. Tudi bi bilo češkemu študentu olajšano iskanje posameznih literarnih del, če bi bilo pri tistih, ki so izšla samo v časopisih, to dosledno označeno, in če bi bilo povedano, katera gledališka dela so bila samo uprizorjena.

Navedel bi še nekaj popravkov in dodatkov: pri M. Boru je treba pri oznaki dejavnosti dodati še pesnik; pri H. Grünu manjka knjiga Pisma iz stolpa (1962); pri Primožu Kozaku je treba dodati, da je sin Ferda; L. Kraigher je bil rojen 22. 4., ne 22. 5. 1877; pri B. Magajni manjka dan in mesec smrti (27. 3.), pri J. Pahorju pa podatek o smrti (1. 9. 1964, Ljubljana); študija B. Paternuja ima naslov Lirika (ne Slovenska povojna lirika), naslov antologije pa je Slovenska lirika 1945—1965, ne Slovenska poezija; knjiga Slovenske situacije B. Štiha še ni izšla; pri Valvazorju bi bilo dobro omeniti, da Ruplova izdaja ni prevod celotnega teksta, ampak samo izbor; pri B. Vodušku manjka knjiga Izbrane pesmi (1966); P. Zidar se je rodil v Slovenskem Javorniku, ne v Ljubljani, manjka tudi pravo ime (Zdravko Slamnik). Nekaj je tudi tiskovnih napak v slovenskih naslovih literarnih del in v slovenskih krajevnih imenih.

Knjigo zaključujejo bibliografski pregledi: bibliografija knjižnih prevodov slovenskih del v češčino in slovaščino, izbirna bibliografija literarnozgodovinske slovenistike po l. 1945 ter seznam slovenskih literarnih in literarnozgodovinskih časopisov. Bibliografije so skrbno sestavljene, popraviti je treba le naslov Moravčeve knjige (pravilno je Meščani v slovenski drami, ne Prvi meščani...). Pri seznamu časopisov je v naslovu izpadel podatek, da vsebuje le časopise po 1945.

Kudělkova knjiga je vestno in temeljito delo; kaže avtorjevo dobro poznavanje naše književnosti prav do današnjih dni. Češkemu študentu bo odlično pomagalo pri študiju posebno novejšje književnosti. Maloštevilne napake so razumljive; Kudělka je namreč pri marsikaterem avtorju moral sam zbirati podatke, prav tako pa se ni mogel opreti na podoben slovenski priročnik. Dokazal je, da bo v slovarju jugoslovanskih književnikov in v kolektivni zgodovini jugoslovanskih književnosti, ki ju pripravljajo na Češkoslovaškem, našo književnost predstavil uspešno.

Marko Kranjec
Filozofska fakulteta Ljubljana

CENJENE NAROČNIKE PROSIMO, DA PO-
RAVNAJO LETNO NAROČNINO 20 N-DIN
NA NAŠ ŽIRO RAČUN 501-8-4.

Zaupajte nam svoje denarne posle,
opravimo jih hitro, natančno
in zaupno po najugodnejših pogojih.

Občanom nudimo naslednje storitve:

- sprejemamo navadne hranilne vloge in jih obrestujemo po 6,25 %,
- sprejemamo vezane hranilne vloge na odpovedni rok in jih obrestujemo od 7 % do 8 %,
- zbiramo sredstva občanov in delovnih organizacij ločeno in združeno za stanovanjsko graditev,
- dajemo posojila za nakup, graditev in dograditev ter obnovo stanovanj, komunalnih naprav, garaž in počitniških hišic,
- dajemo posojila kmetijskim varčevalcem,
- dajemo posojila občanom,
- odkupujemo tuja plačilna sredstva,
- prodajamo tuje valute, čeke in kreditna pisma za službena, privatna in turistična potovanja (provizija 0,5 %),
- odpiramo osebne devizne račune in jih obrestujemo od 6,25 % do 8 %, od tega 4 % do 6 % v devizah — posle opravljamo brezplačno,
- odpiramo žiroračune občanom.

KREDITNA BANKA
IN HRANILNICA
LJUBLJANA

posluje za stranke:

Osrednja poslovna enota, Šubičeva 2 in Mestna hranilnica ljubljanska vsak dan razen sobote od 7,30 do 18 nepretrgano.

Vse druge poslovne enote pa:

v ponedeljek in sredo od 7,30 do 16 nepretrgano,

v torek, četrtek in petek od 7,30 do 12.

Ob sobotah poslujejo s hranilnimi vlogami Kreditne banke in hranilnice Ljubljana vse pošte v Sloveniji.